

IFD

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi

Burdur Mehmet Akif Ersoy University
Journal of Theology Faculty

e-ISSN: 2757-6418
(Aralık / December 2022) 3/2

İBNÜ'S-SALÂH'IN *MUKADDİME*'SİNİN HADİS USULÜ TARİHİNDEKİ YERİNE DAİR BİR İNCELEME

A Study on the Place of Ibn al-Salâh's *Muqaddimah* in the History of Hadith Methodology

MEHMET SÖNMEZ

Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim
Dalı, Antalya, Türkiye

PhD Student, Akdeniz University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences,
Antalya, Turkey

msonmez_20@outlook.com
orcid.org/0000-0001-9668-6585
<https://ror.org/01m59r132>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 22 Eylül/September 2022
Kabul Tarihi/Accepted	: 01 Kasım/November 2022
Yayın Tarihi/Published	: 30 Aralık/December 2022

ATIF / CITES AS

Sönmez, Mehmet. "İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinin Hadis Usulü Tarihindeki Yerine Dair Bir İnceleme".
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/2 (Aralık/December 2022), 77-100.

İNTİHAL/PLAGIARISM

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. Yayıncı / Published by: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Burdur Mehmet Akif Ersoy University Theology Faculty. Burdur, Türkiye.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Mehmet SÖNMEZ

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

A Study on the Place of Ibn al-Salâh's *Muqaddimah* in the History of Hadith Methodology

Abstract

One of the works that constituted a turning point in the history of hadith method is the *Mukaddimah* of Ibn al-Salâh (d. 643/1245). Compared to the previous works, *Muqaddimah* varies from others with the features such as abandoning attribution (isnâd), value information as only source person or work, even being cited many times without any sources. These features have provided great convenience in terms of easily processing, interpreting, synthesizing and gaining new forms of information. Although information transfer without attribution has started before Ibn al-Salah, this issue settled in the field with him, and relatively more intensity was given to the analysis and synthesis of information.

Comments by the author are rarely encountered in *al-Muhaddith al-fâsil*, one of the works before the *Muqaddimah*. In addition, as a natural consequence of the purpose of writing, most of the methodological issues, such as 53 basic hadith methodological issues existing in *Muqaddimah*, were not included in this work, and it is concentrated on the content aiming to defend hadithists. As for Hâkim's (d. 405/1014) *Ma'rifah*, this work differs from *al-Muhaddith al-fâsil* in that it covers most of the methodological issues, albeit at a basic level, comments by writer is relatively prevail, and as it is briefly designed, methodological issues are not included at all, as well. In these two works, information has been transferred with attribution, except for a few. Ibn al-Salâh, who used attribution in only ten places, tried to include all methodological issues and problems in his work, since he wrote his work with the aim of solving these methodological problems. While Ibn al-Salah took a little advantage of *al-Muhaddith al-fâsil*, he benefited from *Ma'rifah* relatively more.

Another work that can be accepted as a milestone of the history of hadith methodology is Ibn Hajar's (d. 852/1449) *Nuzhah*. *Nuzhah* has been completely copyrighted with the original sentences of its author and there is not any direct information transfer in the work. Although *Nuhbah*, which is the original of *Nuzhah*, is mostly considered as one of the summary of *Mukaddimah*, there are studies that argue that this work is an independent work. The fact that most of the terms and definitions of Ibn Hajar were preferred in the post-*Nuzhah* period, the studies on *Nuhbah* and *Nuzhah* held a great deal and the relatively decrease in the studies on the *Muqaddimah* show that the *Mukaddimah* left its central position to *Nuhbah* and *Nuzhah*. In *Tedrib*, another work examined in the article, the emphasis on Ibn Hajar's views, along with names such as Irâkî and Bulkînî, confirms this idea.

Keywords: Hadith Metodology, The History of Hadith Methodology, İbn al-Salâh, *Mukaddimah*, Râmehürmüzî, Hâkim en-Nisâbü'rî, İbn Hajar.

İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinin Hadis Usulü Tarihindeki Yerine Dair Bir İnceleme*

Öz

Hadis usulü tarihinde dönüm noktası oluşturan eserlerden biri İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddime*'sidir. Kendisinden önceki eserlerle kıyaslandığında *Mukaddime* isnadın terki, bilginin yalnızca kaynak kişiye veya esere nispet edilmesi, hatta birçok defa kaynaklı nakledilmesi gibi özellikleriyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu özellikler bilginin kolayca işlenmesi, yorumlanması, sentezlenmesi ve yeni formlar kazanması açılarından büyük kolaylıklar sağlamıştır. İbnü's-Salâh'tan önce de isnadsız bilgi nakline başlandığı görülse de bu husus onunla birlikte alana yerleşmiş, bilginin analiz ve sentezine nispeten daha fazla yoğunluk verilmiştir.

Mukaddime öncesi eserlerden *el-Muhaddisü'l-fâsil*'de müellif yorumlarına nispeten daha az rastlanmaktadır. Ayrıca bu eserde yazım gayesinin doğal bir sonucu olarak usul konularının çoğu (örneğin *Mukaddime*'de yer alan 53 temel hadis usulü konusu) yer almamış, hadisçileri savunma amacına matuf içeriğe ağırlık verilmiştir. Hâkim'in (ö 405/1014) *Ma'rife*'sine gelince bu eser, usul konularının çoğuna temel düzeyde de olsa yer vermesi hasebiyle *el-Muhaddisü'l-fâsil*'dan ayrılmaktadır, müellif yorumlarına nispeten daha fazla rastlanmaktadır, ayrıca eser muhtasar olarak tasarlandığı için usul problemlerine pek yer verilmemiştir. Bu iki eserde bilgiler birkaçı hariç isnadlı nakledilmiştir. Yalnızca on kadar yerde isnad kullanan İbnü's-Salâh ise eserini usul problemlerini çözmeye gayesiyle yazdığından eserinde usule ilişkin bütün konulara ve problemlere yer vermeye çalışmıştır. İbnü's-Salâh *el-Muhaddisü'l-fâsil*'dan pek az istifade etmişken *Ma'rife*'den nispeten daha fazla yararlanmıştır.

Usul tarihinde dönüm noktası teşkil ettiği söylenebilecek bir diğer eser İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nüzhe*'sidir. *Nüzhe* baştan sona müellifinin özgün cümleleriyle telif edilmiş olup eserde doğrudan bilgi nakline rastlanmamaktadır. *Nüzhe*'nin aslı olan *Nuhbe* her ne kadar çoğunlukla *Mukaddime*'nin muhtasarlarından sayılıyor olsa da bu eserin müstakil bir çalışma olduğunu savunan çalışmalar bulunmaktadır. *Nüzhe* sonrası dönemde çoğunlukla İbn Hacer'in

* Bu makale, "Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü's-Salâh ve Mukaddime'si" (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021) isimli yüksek lisans tezimizden üretilmiştir. / This article was produced from our master's thesis titled "Ibn al-Salah and his Muqaddimah in the Context of his Influence and Affect" (Antalya: Akdeniz University, Institute of Social Sciences, 2021).

terim ve tanımlarının tercih edilmesi, *Nuhbe* ve *Nüzhe* üzerine yapılan çalışmaların büyük bir yekûn tutması, *Mukaddime* üzerine yapılan çalışmaların nispeten azalması, *Mukaddime*'nin merkezî konumunu *Nuhbe* ve *Nüzhe*'ye bıraktığını göstermektedir. Makalede incelenen bir diğer eser olan *Tedrib*'de İrâkî ve Bulkînî gibi isimler yanında özellikle İbn Hacer'in görüşlerine ağırlık verilmesi de bu düşünceyi teyit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis Usulü, Hadis Usulü Tarihi, İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, Râmeihürmüzî, Hâkim en-Nîsâbü'rî, İbn Hacer.

Summary

There are some key names/works in the history of hadith methodology. One of them is undoubtedly Ibn al-Salah/*Muqaddimah*. The most basic feature that distinguishes the *Muqaddimah* from the previous literature is that the work was written in an attitude that abandons the use of attribution (isnâd). Although there were authors who abandoned the isnad relatively before Ibn al-Salah, it is possible to say that it was Ibn al-Salah who placed this issue in the field and ensured its adoption. Ibn al-Salah has abandoned the isnad except for ten places, and instead of isnad, he conveys a significant part of the information at least by referring to the source person or work. In addition, it is noteworthy that a considerable amount of information was written in the original expressions of the author without relying on any source. With the abandonment of the isnad, the abandonment of the ratio of the information to the owner causes difficulties in determining the actual source of the data, but besides this disadvantage, it also provides convenience at the point of reshaping the information by applying analysis and synthesis.

al-Muhaddith al-fâsil, which is accepted as the first independent hadith method that has reached us and belongs to Râmeihürmüzî, does not contain the 53 basic hadith methods in *Mukaddimah*. The fact that these subjects, which are expected to be mentioned when it comes to hadith method, are not included in this work can only be explained by the purpose of writing the work. Since the work was basically written to defend the hadithists, the narration material that helps to reveal the superiority of the hadithists was highlighted. Since the *Mukaddimah* has been designed as a textbook from the very beginning and aims to solve the intricate issues that students were unable to work out, it has been tried to include all methodological issues in the work, in addition to the methodological problems to a significant extent.

Another remarkable point in the comparison is that the 58 subject headings in *al-Muhaddith al-fâsil* are not in the *Mukaddimah* at first glance. However, Ibn al-Salah has skillfully sprinkled almost all of these topics in the relevant parts of his work. In fact, these subjects, which Râmeihürmüzî touched very superficially, were dealt with in the *Mukaddimah* together with their technical details. Ibn al-Salah's use of this work has been very limited.

Hâkim's *Ma'rife* differs from *al-Muhaddith al-fâsil* in that it covers most of the methodological issues. At the same time, it differs from *Mukaddimah* by not including most of the methodological problems, as it is designed as a summary work. 14 topics in *Ma'rife* could not find a place in *Mukaddimah*. Some of these issues take place in *Mukaddimah* under different titles while sometimes briefly and sometimes in details. İbnü's-Salâh also added 33 topics that were not included in *Ma'rife*. Therefore, the evaluations implying/expressing that Ibn al-Salah is not different from Hâkim, except for minor changes in the number of nev' and organization, do not reflect the truth.

Although *Nuhbah*, the original of *Nuzhah*, is generally considered to be one of the brief version of *Muqaddimah*, some studies comparing *Nuhbah* and *Nuzhah* with the *Mukaddimah* say that *Nuhbah* is the summary of not only the *Muqaddimah* but all the hadith method works. This view, in our opinion, is closer to the truth. Because there are many big and small differences between *Nuzhah* and *Mukaddimah* in terms of both the topics covered and the views adopted in the work.

The views and definitions adopted by Ibn Hajar in this work have been generally accepted until today. In addition, after Ibn Hajar, the hadith method literature was largely built on these two works of him. This situation confirms that Ibn Hajar was an important turning point in the history of hadith methodology and replaced Ibn al-Salah.

Although *Tedrib* is a work directly related to *Mukaddimah*, its author, Süyûtî, did not refer to İbnü's-Salâh much in this work. He mostly refers to scholars after Ibn al-Salah such as Iraki, Ibn Hajar and Bulkini. When *Tadrib* is compared to *Mukaddimah*, it is seen that both of them are similar in that they are detail-oriented and mostly attribute information to its original source. Although Süyûtî is more meticulous in attributing the information to the source than Ibn al-Salah, it is seen that he gives the information he received from the *Muqaddimah* without any sources.

Özet

Hadis usulü tarihinde bazı kilit isimler/eserler vardır. Bunlardan birisi hiç şüphesiz İbnü's-Salâh'tır/*Mukaddime*'dir. *Mukaddime*'yi kendisinden önceki literatürden ayıran en temel özellik, eserin isnad kullanımını terke varan bir tavırla kaleme alınmış olmasıdır. İbnü's-Salâh'tan önce de isnadı nispeten terk eden müellifler bulunsa da bu hususu alana yerleştiren ve benimsenmesini sağlayan kişinin İbnü's-Salâh olduğunu söylemek mümkündür. İbnü's-Salâh on kadar yer dışında isnadı terk etmiş, bunun yerine bilgilerin önemli bir kısmını yalnızca

kaynak kişi veya esere nispet ederek vermiştir. Bunun yanında hatırı sayılır sayıda bilginin hiçbir kaynağa dayandırılmaksızın müellifin orijinal ifadeleriyle imla edildiği de dikkat çekmektedir. İsnadın terkiyle birlikte bilginin sahibine nispetinin de terk edilmesi beraberinde eldeki verilerin asıl kaynağını tespitinde zorluklara neden olmakta, fakat bu dezavantajının yanında verilerin art arda sıralanması, analiz ve sentezlere başvurularak bilginin yeniden şekillenmesi noktasında kolaylık da sağlamaktadır.

Elimize kadar ulaşılmış ilk müstakil hadis usulü kabul edilen ve Râmeihürmüzi'ye ait olan *el-Muhaddisü'l-fâsıl, Mukaddime*'de yer alan 53 adet temel hadis usulü konusunu bünyesinde barındırmamaktadır. Hadis usulü denince mutlaka değinilmesi beklenen bu konuların eserde yer almaması ancak eserin yazım gayesiyle açıklanabilmektedir. Eser temelde hadisçileri savunmak amacıyla yazıldığından hadisçilerin üstünlüklerini ortaya koymaya yarayan rivayet malzemesine ağırlık verilmiştir. *Mukaddime* ise en baştan ders kitabı olarak tasarlandığından ve öğrencilerin içinden çıkamadığı çetrefilli konularını çözmeyi amaç edindiğinden eserde bütün usul konularına yer vermeye çalışılmış, ilaveten usul problemlerine de önemli oranda temas edilmiştir.

Karşılaştırmada dikkat çeken bir husus da *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da yer alan 58 adet konu başlığının ilk bakışta *Mukaddime*'de bulunmamasıdır. Ne var ki İbnü's-Salâh bu konuların neredeyse tamamını eserinin ilgili yerlerine ustaca serpiştirmiştir. Hatta Râmeihürmüzi'nin çok yüzeysel değindiği bu konular *Mukaddime*'de teknik detaylarıyla beraber işlenmiştir. İbnü's-Salâh'ın bu eserden istifadesi içeriğinin mahiyetine bağlı olarak çok sınırlı olmuştur.

Hâkim'in *Ma'rife*'si usul konularının çoğuna yer vermekle *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'dan ayrılır. Aynı zamanda özet bir eser olarak tasarlandığı için usul problemlerinin çoğuna yer vermemekle de *Mukaddime*'den ayrılır. *Ma'rife*'de yer alan 14 konu başlığı *Mukaddime*'de kendisine yer bulamamıştır. Bu konuların bir kısmı *Mukaddime*'de farklı başlıklar altında bazen kısaca bazen de detaylıca verilmiştir. Ayrıca İbnü's-Salâh *Ma'rife*'de yer almayan 33 konu başlığını eserine eklemiştir. Bu veriler ışığında nev' sayısında ufak değişiklikler ve tertip dışında İbnü's-Salâh'ın Hâkim'den bir farkı olmadığını ima/ ifade eden değerlendirmelerin gerçeği tam olarak yansıtmadığı anlaşılmaktadır.

Nüzhe'nin aslı olan *Nuhbe* genellikle *Mukaddime*'nin muhtasarlarından sayılsa da *Nuhbe* ve *Nüzhe*'yi *Mukaddime* ile karşılaştıran bazı çalışmalar *Nuhbe*'nin yalnızca *Mukaddime*'nin değil bütün hadis usulü eserlerinin özeti olduğunu söylemektedir. Bu görüş bizzat de doğruya daha yakındır. Zira gerek ele alınan konular gerekse eserde benimsenen görüşler itibarıyla *Nüzhe* ile *Mukaddime* arasında irili-ufaklı birçok fark bulunmaktadır.

İbn Hacer'in bu eserinde benimsediği görüşler ve tanımlar günümüze değin genellikle kabul görerek gelmiştir. Ayrıca İbn Hacer'den sonra hadis usulü edebiyatı büyük oranda onun bu iki eseri üzerine bina edilmiştir. Bu durum İbn Hacer'in hadis usulü tarihinde önemli bir dönüm noktası olduğunu ve İbnü's-Salâh'ın yerini aldığını teyit etmektedir.

Tedrib Mukaddime ile doğrudan bağlantılı bir eser olmasına rağmen müellifi olan Süyûtî, bu eserinde İbnü's-Salâh'a pek fazla başvurmamıştır. O daha çok İrakî, İbn Hacer ve Bulkinî gibi İbnü's-Salâh sonrası alimlere başvurmuştur. *Tedrib Mukaddime* ile kıyaslandığında ikisinin de detaycı olmaları ve bilgileri çoğunlukla asıl kaynağına nispet etmeleri yönüyle benzer oldukları görülmektedir. Süyûtî İbnü's-Salâh'a göre bilgileri kaynağına nispet etmede daha titiz olsa da *Mukaddime*'den aldığı bilgileri bile kaynaksız verdiği rastlanmaktadır.

Giriş

Hadis usulü tarihinde adından sıkça söz edilen İbnü's-Salâh'a (ö. 643/1245) bu şöhreti kazandıran eseri hiç şüphesiz *Mukaddime*'dir.² Eser bu adla ve *Ulümü'l-hadîs* adıyla anılsa da filhakika müellifinin ona verdiği isim farklıdır: *Ma'rifetü envâ-i ilmi'l-hadîs*.³ Müellifi tarafından verilen bu isim yerine *Mukaddime* adıyla yaygınlaşması, eserin hadisçiler nezdindeki konumuna ve önemine ışık tutmaktadır. Eserle ilgili araştırma yapanların çoğuna göre *Mukaddime* isminin uygun görülmesi eserin hadis usulüne dair nerdeyse bütün konuları içermesi nedeniyledir. Bu yönüyle *Mukaddime* hadise yeni başlayanlar için bir "giriş" kitabı olarak düşünülmüştür.⁴ Bu ve başka özellikleri nedeniyle *Mukaddime*, yazıldığı günden bugüne hadisçilerin el kitabı olmayı başarmıştır. Başarısı herkes tarafından takdir edilmekle birlikte birçok alim tarafından tenkide de uğrayan bu eserin derinlikli incelemelere tabi tutulması icap etmektedir. Aslında İbnü's-Salâh ve *Mukaddime* hakkında bazı çalışmalar yapılmıştır.⁵ Fakat

² Makalede istisnalar hariç eserin İtr baskısı kullanılacaktır, bu baskı "*Ulümü'l-hadîs*" adıyla neşredilmiştir. Metinde "*Mukaddime*" denilirken dipnotta "*Ulümü'l-hadîs*" yazması bu yüzdendir.

³ Takıyyüddîn Ebü Amr Osmân İbnü's-Salâh, *Ulüm'ül-hadîs*, thk. Nüreddîn İtr, (Dimaşk: Dâru'l-fıkr, Üçüncü Baskı, 1433/2012), 6.

⁴ Bkz. Takıyyüddîn Ebü Amr Osmân İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh* (Bulkîni'nin *Mehâsinü'l-İstıtlâh*'ıyla birlikte, Ebü Hafs Ömer b. Reslân el-Bulkîni), thk. Âîşe Abdurrahmân bintü's-Şâtî (Kâhire: Dâru'l-maârif, ts.), (muhakkikin girişi), 39; Takıyyüddîn Ebü Amr Osmân İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü envâ-i ilmi'l-hadîs*, thk. Abdüllatif el-Hümeym ve Mâhir Yâsin el-Fahl (Lübân: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 52-7. *Mukaddime*'nin ismi ile ilgili başkaca değerlendirmeler için ayrıca bkz. Takıyyüddîn Ebü Amr Osmân İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-Hadîs –Hadis İlminin Ana Konuları Bilgisi*, çev. Abdullah Aydın (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), (Giriş), 19. İbnü's-Salâh'ın eseri telif amacı ile ilgili ifadeleri için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulüm'ül-hadîs*, 5-6.

⁵ Bkz. Mazhar Tunç, *İbnü's-Salâh'ın Hayatı, Eserleri ve Hadisçiliği* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997); Muhammed Celâl Muhammed Râtib el-Cebbân, *Menhecü İbni's-Salâh fi kitâbih "Ulümü'l-hadîs"* (Şâm: Dimaşk Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Fatih Gümüş, *İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinin Hadis Usulünün Gelişimindeki Yeri*, (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), Bu tez daha sonra basılmış olsa da çalışma esnasında elimize ulaşmamıştır.; Mehmet Sönmez, *Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü's-Salâh ve Mukaddime'si* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Hüseyin Kahraman, *Hadis Usulünde el-Hatib el-Bağdâdi'nin İbnü's-Salâh'a Etkileri*, (Rehber Ajans, Birinci Baskı, Bursa, 2002/Şubat); Tunahan Erdoğan, *İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*, (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Nagihan Yanar, *İbnü's-Salâh'ın Sahih Hadis İle İlgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler -İrâkî ve İbn Hacer Özelinde-* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 11/198-200.; M. Yaşar Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/121-124.; Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri *Ulümü'l-hadîs*", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* sy. 15 (2007), 55-68.; Mehmet Özşenel, "Bir Hadis Usulü Klasiği Olarak *Ulümü'l-hadîs* ve Etkileri", *İslam ve Klasik* (Haziran 2008), 29-38.; Hüseyin Kahraman, "İbnü's-Salâh ve *Ulümü'l-hadîs*", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 335-341.; Mehmet Ali Sönmez, "İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinden Önce Hadis Usulü Alanındaki Çalışmalar"; *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, (1985), 51-60.; Ali Arslan, "Mukaddimetü İbni's-salâh İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/5 (2017), 2459-2474.; Zübeyde Özben, "Hanefiler'in *Mukaddime* Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı", *İslam Araştırmaları Dergisi* sy. 36 (2016), s. 1-31.; Yavuz Köktaş-Fatih Gümüş, "Mürsel Hadis Kavramının Gelişiminde İbnü's-Salâh'ın Rolü", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16 (2019), 242-263.; Mohammed Shaikhan Tamarkhan, *İbnü's-Salâh eş-Şehrezûri ve eseruhü fi'l-fikhi's-şâfi*, (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Nuri Tuğlu, "Hadis İlminde Kitap Esaslı Sihat Tespiti Üzerine Bazı Mülâhazalar (Hâkim en-Neysâbüri ve İbnü's-Salâh Özelinde)", *Dini Araştırmalar Dergisi* 15/41 (Temmuz-Aralık, 2012), 136-155.; H. Musa Bağcı, "Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihâd Kapısının Kapatılması Sorunu", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu-2001* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 514-573. (İctihâd kapısının kapatılması ve ilmi çalışmaları donuklaşması meselesi ile İbnü's-Salâh'ın ilgisi tartışılmıştır.); Tunahan Erdoğan, "Hadiste İctihâd Kapısı Kapanmış mıdır?", *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III*, (İstanbul: İlmî Etüdler Derneği 2016. (Bu bildiride "tashih" meselesi üzerinden hadiste ictihâd kapısının kapanıp kapanmadığına dair tartışmalar değerlendirilmiştir. Bu çalışma, aynı zamanda yazarın İbnü's-Salâh'ın tashih kapısını kapatması ile ilgili tezinin özeti).; Tunahan Erdoğan, "Hadis Usulü Literatüründe Yerleşik Bir Kabulün Tenkidi: Bir İhtisar Örneği Olarak İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*"", *Turkish Academic Research Review (TARR) Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1/1 (Aralık/December 2016), 49-59. (Bu makalede *Nuhbe*'nin, *Mukaddime*'nin muhtasarı olduğu genel kabulüne karşı

Mukaddime'nin hadis usulündeki konumunu mukayeseli bir şekilde ortaya koyan az sayıda inceleme bulunmaktadır. Bunlardan biri Fatih Gümüş'ün "*İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinin Hadis Usulünün Gelişimindeki Yeri*" isimli doktora tezidir. Çalışmada bazı hadis usulü konuları ve terimleri üzerinden hadis usulünün gelişim seyri irdelenmiş, bu bağlamda İbnü's-Salâh'ın alana yaptığı katkılar mercek altına alınmıştır.⁶ Hadis usulü konularını merkeze alan bu çalışmadan farklı olarak İbnü's-Salâh'ın hadis usulü tarihindeki konumunu eser merkezli olarak irdelleyen başka bir çalışma daha bulunmaktadır. Söz konusu çalışmada *Mukaddime*, kendisinden önceki ve sonraki bazı eserlerle karşılaştırılmış, İbnü's-Salâh'ın kendisinden önceki eserlerden ne oranda ve nasıl etkilendiği ve kendisinden sonraya tesirinin hangi boyutlarda olduğu ve/veya kaldığı hususları irdelenmiştir. Tarafımızdan yapılan bu çalışma "*Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü's-Salâh ve Mukaddime'si*"⁷ adını taşımaktadır. Bu çalışmadan önce Hüseyin Kahraman tarafından *Hadis Usulünde el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnü's-Salâh'a Etkileri* isimli bir yüksek lisans tezi de hazırlanmıştır.⁸

Makalemizde İbnü's-Salâh'ın hadis usulü tarihindeki konumunu tespit edebilmek için *Mukaddime* ikisi İbnü's-Salâh öncesi ikisi İbnü's-Salâh sonrası olmak üzere dört eserle karşılaştırılacaktır. Bu eserler Râmezhürmüzi'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ı, Hâkim'in (ö. 405/1014) *Ma'rife*'si, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nüzhe*'si ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedrib*'idir. *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ı seçmemizde onun bilinen ilk müstakil hadis usulü eseri olması etkili olmuştur. Hâkim'in *Ma'rife*'si de bilinen ikinci müstakil hadis usulü eseri olması ve müellifinin usule önemli katkıları dolayısıyla tercih edilmiştir. İbnü's-Salâh sonrası eserlerden⁹ *Nüzhe*'nin seçiminde asıl belirleyici nokta *Nüzhe* (ve aslı *Nuhbe*)'nin *Mukaddime*'den sonra hadis usulünde ikinci dönüm noktasını oluşturmasıdır.¹⁰ *Tedrib* ise hadis usulü klasikleri arasında adının sıkça zikredilmesi ve *Mukaddime* üzerine bina edilen eserler içinde kendisine önem atfedilmesi¹¹ nedeniyle incelenmeye değer bulunmuştur.

Seçili eserler *Mukaddime* ile içerik ve yöntem açısından karşılaştırılmış, benzerlikleri ve farkları tespit edilerek etkilenme ve etkileme seviyeleri ölçülmeye çalışılmış, fakat makalenin hacmi göz önüne alınarak yalnızca birkaç örnek zikri ile yetinilmiştir.

Karşılaştırma esnasında bir müellifin diğerinden istifadesinin en açık olduğu yerler hiç şüphesiz 'kaynak belirtilerek' alıntı yapılan yerlerdir. Bazı eserler incelenirken bilgilerin

çıkılmıştır. Hem *Mukaddime*'yi hem de *Nuhbe*'yi ilgilendiren önemli bir yanlış kabulü düzeltmesi yönüyle bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.)

⁶ Bkz. Gümüş, "*İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinin Hadis Usulünün Gelişimindeki Yeri*", 17 vd.

⁷ Mehmet Sönmez, (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁸ (Bursa: Rehber Ajans, Birinci Baskı, Şubat-2002). İbnü's-Salâh'ın en önemli kaynaklarından olan el-Hatîb el-Bağdâdî'nin eserlerinin *Mukaddime*'nin inşasına katkıları bu teze havale edilerek makalede bu hususa değinilmemiştir.

⁹ İbnü's-Salâh sonrası eserlerin genel bir tahlili için bkz. Tunahan Erdoğan, "İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sine Dayalı Eserler", *Hadis El Kitabı*, Edt. Zişan Türcan, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 429 vd.

¹⁰ İbn Hacer'in özgünlüğünü ve hadis alanına katkılarını inceleyen bazı çalışmalar onun hadis usulü tarihindeki konumuna ilişkin fikir vermektedir. Örneğin bkz. Tahsin Kazan, *İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) Hadis Usulündeki Özgünlüğü* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 101-2, 106 vd., 123 vd.; Tahsin Kazan, "İbn Hacer'in Zayıf Hadis ve Çeşitleri Hakkında Özgün Yaklaşımı" *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/21 (2018), 708-727.; Necmi Sarı, "Hadis Usulünün Zirve İsmi: İbn Hacer el-Askalânî", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 47 (2017), 533, 549 vd.; İbrahim Gökçe, *Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-naẓar Özelinde İbn Hacer'in Hadis Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi* (Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 23 vd.

¹¹ Celâleddin Ebu'l-Fadl Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, tahrîç: Ahmed İnâyet, (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-arabî, 1427/2006), 6 (Muhakkikin sunuşu).; Süyûtî'nin hadis ilmindeki konumu ve bu eseri ilgili değerlendirmeler için ayrıca bkz. Halit Özkan, "Süyûtî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/188-198, 190 vd.

neredeysse tamamının kaynaklı (ve/veya senedli) olması hasebiyle bilgilerin kaynağına ulaşmak ve bilginin sağlıklı olarak nakledilip edilmediğini tespit etmek mümkündür. Bu tür (senedli) bilgi nakline *el-Muhaddisü'l-fâsil* ile Hakim'in *Ma'rifetü'si* güzel birer örnektir. İbnü's-Salâh'a gelince o, tam isnad kullanımını on kadar yer dışında terk etmiştir. Muttasıl senedli metinler yerine ya bilgiyi sadece sahibine nispet etmiş ya da kaynak eser ismi vermekle yetinmiştir. Bizim için bilginin İbnü's-Salâh'a ulaşma şekli değil de İbnü's-Salâh'ın bir eserden ne oranda etkilendiğini tespit etmek esas olduğu için İbnü's-Salâh'ın bilgiyi elde etme yolları konumuzun dışında kalmıştır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki İbnü's-Salâh bütün bilgileri sahibine ya da bir esere nispet ederek vermemektedir. Bazen bilgiyi az bir değişikliklerle ve kaynak belirtmeden nakledeken bazen de elde ettiği verileri yorumlayarak bambaşka formlarda nakletmektedir. İşte tam da bu noktada bilginin asıl kaynağını tespit etmek oldukça zorlaşmaktadır. Bu tarz sened kullanılmayan eserlerde geçen bilgilerin kaynağını ve dolayısıyla özgün olup olmadığını tespit etmek oldukça güçtür. Zira bu tür bir bilgi yaklaşık aynı kelimelerle başka bir eserde geçse bile bilginin o söz konusu kaynaktan alındığı kesin olarak iddia edilememektedir. Zira müellif o bilgiyi bizim haberdar olmadığımız başka bir kaynaktan almış olabilir. Bir de bilgi az veya çok değiştirilerek nakledildi ise işte o zaman asıl kaynağı bulmak daha da zor olmakta hatta neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Bu ve benzeri durumlarda karinelere yararlanarak yine de bazı tahminlerde bulunmak mümkündür. Örneğin az önce de değinildiği gibi bir bilginin birebir veya yaklaşık olarak iki farklı eserde de geçmesi halinde telif tarihi itibarıyla önce olanın sonra olana kaynaklık ettiğini düşünmek mümkündür. Yine kaynaksız nakledilen bilgilerin önünde veya sonunda bir kaynağın adı anılır ve aynı bilgiler ismi anılan kaynaktan da geçiyorsa kaynaksız bilgilerin de o kaynaktan alındığını düşünmeye bir mani yoktur. Karinelere dayanarak ulaşılan bu kanaatler zan içermekte olup kimisi zann-ı galip ifade ederken kimisi zayıf bir ihtimal olmaktan öteye geçmemektedir. Bununla birlikte ulaşılan sonuçlar yine de fikir vermektedir. Çalışmamızda bu hususta fazlaca karamsar olunmamasını sağlayacak en temel unsur ise İbnü's-Salâh'ın –senedli olmasa da- bilgiyi asıl kaynağına çoğunlukla nispet etmesidir. Dolayısıyla yaptığımız karşılaştırmalar sonucu ulaştığımız kanaatler mümkün olduğunca nesnel verilere dayanmaktadır.

Az önce bahsi geçen nispeten nesnel sonuçlara ulaşmak her zaman mümkün olmamaktadır. Mesela *Nüzhe*'yi *Mukaddime* ile karşılaştırırken nesnel denilebilecek verilere ulaşmak neredeyse imkânsızdır. Bu hususun daha iyi anlaşılması için *Nüzhe* ile ilgili biraz bilgi vermek yararlı olacaktır. Yaklaşık olarak 5-6 sayfalık muhtasar bir eser olan *Nuhbe*'nin şerhi olan *Nüzhe* de muhtasar sayılabilecek bir niteliğe sahiptir. Zira eserde bazı konular (*mütevâtir* bahsi gibi) detaylı olarak incelenmiş olsa da birçok konu özet olarak aktarılmış, bazı konular için ise bizzat müellife (İbn Hacer) ait eserler referans gösterilerek konu o eserlere havale edilmiştir. Hepsinden daha önemlisi ise *Nüzhe*'de kaynak zikrinin birkaç yerle sınırlı kalmasıdır. Eserin metninin oldukça orijinal olması,¹² orijinalliğin bir uzantısı olarak kendisinden önceki eserlerde geçen bilgileri kendi ifade kalıplarıyla ve bazı değişikliklerle (ilave ve çıkarma yapma gibi) aktarılması, İbn Hacer'in hangi bilgiyi hangi kaynaktan aldığını tespit etmeyi daha da güçleştirmektedir. Filhakika çoğunluğun görüşüne göre *Nüzhe*'nin aslı olan *Nuhbe*, *Mukaddime*'nin muhtasarlarından. Dolayısıyla *Nuhbe*'nin şerhi olan *Nüzhe*'nin de bir nevi

¹² Bu düşüncüyü destekleyen argümanlar için bkz. Erdoğan, “Hadis Usûlü Literatüründe Yerleşik Bir Kabulün Tenkidi” s. 49 vd.; Kazan, *İbn Hacer el-Askalâni'nin (ö. 852/1448) Hadis Usulündeki Özgünlüğü*, 101-2, 106 vd.; Kazan, “İbn Hacer'in Zayıf Hadis ve Çeşitleri Hakkında Özgün Yaklaşımı”, 708 vd.

Mukaddime'nin muhtasarlarından sayılması mümkündür.¹³ İşin bu yönü dikkate alındığında *Nüzhe*'de geçen bilgilerin –uyuşması halinde- *Mukaddime*'den alındığı rahatlıkla söylenebilir. Fakat eser bir bütün halinde incelendiğinde *Nuhbe*'nin (ve dolayısıyla onun şerhi olan *Nüzhe*'nin) *Mukaddime*'nin muhtasarı sayılmayacağını söyleyen bazı çalışmalar vardır.¹⁴ Konunun detaylarını ilgili çalışmalara bırakarak konumuzla ilgisine binaen burada özetle şu hususları hatırlatmakta yarar vardır: *Nüzhe* ve *Mukaddime*'nin konu sıralaması oldukça farklıdır. Üstelik ele alınan konuların işlenişinde kullanılan argümanlar ve varılan kanaatler açısından da önemli farklar bulunmaktadır.¹⁵ Dolayısıyla *Mukaddime* ile *Nüzhe* karşılaştırılırken İbnü's-Salâh'ın İbn Hacer'i kesin olarak ve hemen her konuda etkilediği varsayımı¹⁶ üzerinden değil, iki eser arasındaki benzerlik ve farklılıklardan yola çıkarak bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

1. *Mukaddime*'ye Değin ve Sonrasında Hadis Usulü

Hız. Ömer'in komşusuyla nöbetleşe Rasûlüllâh'ın (s) yanında kalarak işittikleri hadisleri birbirlerine nakletmeleri örneğinde olduğu gibi daha Allâh Rasûlü (s) hayattayken sistematik anlamda olmasa da hadis rivayeti başlamıştır.¹⁷ Hulefâ-i râşidîn döneminde şâhid isteme ve yemin ettirme gibi yöntemlerle sağlama alınmaya çalışılan hadis rivayeti İslam ümmeti içinde ortaya çıkan iç karışıklıkların artmasıyla beraber rivayetleri koruma adına daha sistematik bir hale bürünmüştür. Bu husus Muhammed b. Sîrîn'de (ö. 110/729) şöyle ifadesini bulur: “Hadislerin isnadı sorulmuyordu, ta ki fitne ortaya çıkıncaya kadar. Sonra sünnet ehli olanların hadislerini alıp bidat ehli olanlarını terketmek için isnad sorulmaya başlandı.”¹⁸ Bu sözde de açıkça görüldüğü gibi isnad kullanımındaki temel amaç hadisin kimler kanalıyla geldiğini tespit etmektir. Hadisin kimler aracılığıyla geldiği tespit edildikten sonra isnâdda ismi geçen ravilerin güvenilirlik durumlarının tespiti gerekmektedir. İlâveten hadisin hangi metotla (semâ', kırâat, icâzet vb.) alındığı da önem kazanmaktadır. İşte böylece ravilerin halleriyle ve senedin durumuyla (muttasıl, munkatı', mürsel vs.) ilgilenen isnad ilmi diğer bir ifadeyle hadis usulü ilmi sistematik anlamda ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁹

Bu süreçte oluşan hadis usulü birikimi önceleri tıpkı hadisler gibi sözlü kültür aracılığıyla ve senedli olarak nakledilmiştir.²⁰ Hadislerin tedvinini müteakip tasnif döneminin başlaması ile beraber hadis kitaplarının özellikle mukaddimelerinde kendine yer bulan hadis usulü bilgileri, fıkıh ve fıkıh usulü eserleri aracılığıyla da yazılı olarak kayıt altına alınmıştır.²¹ Hicrî IV. Asra kadar muhtelif eserlerin farklı yerlerinde dağınık halde nakledile gelen hadis usulü bilgilerinin bir kısmı ilk kez Râmeürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ında (müstakil bir eserde) bir araya

¹³ *Nüzhe*'nin bir şerh olması dolayısıyla kendisinden muhtasar diye bahsedilmesine karşı çıkılabilir. Fakat birkaç satır evvel söylediğimiz hususlar dolayısıyla *Nüzhe*'nin de bir nevi muhtasar sayılmasında mahzur yoktur.

¹⁴ Bkz. Erdoğan, “Hadis Usulü Literatüründe Yerleşik Bir Kabulün Tenkidi”, 49-59.: Kazan, *İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) Hadis Usulündeki Özgünlüğü*, 106 vd.

¹⁵ Örneğin bkz. Sönmez, *Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü's-Salâh*, 82 vd.

¹⁶ *Nuhbe*'nin *Mukaddime*'nin muhtasarı sayılması böyle bir düşünceyi akla getirebilmektedir.

¹⁷ Hadislerin oluşum ve rivayet süreci ile ilgili bilgi için bkz. Nevzat Tartı, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 103 vd.

¹⁸ Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahmân İbn Hallâd er-Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Dr. Muhammed Muhibbüddîn Ebû Zeyd, (Mısır: Dâru'z-zehâir, İlk Baskı, 2016), 194-5.

¹⁹ Bu konularda daha detaylı bilgi için bkz. Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Baskı, 2013), 71 vd; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 33. Baskı, Ağustos-2017), 23 vd.

²⁰ Hadis ve hadis usulü tarihinin ilk yılları ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yücel, “İlk Hadis Usulü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam” *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 13 (2004), 241 vd.

²¹ Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yücel, “İlk Hadis Usulü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 13, (2004), 247 vd.

getirilmiştir²². Hadis usulü konularının pek azına yer veren²³ bu eserde konular yüzeysel olarak ele alınmış, daha sonra kaleme alınan hadis usulü eserlerinin aksine teknik detaylara pek yer verilmemiştir.²⁴ Bugün elimizde olan ikinci müstakil hadis usulü eseri olan Hâkim'in *Ma'rife*'si ise temel hadis usulü konularının çoğuna temas etmektedir. Muhtasar bir özelliğe sahip olan eserde²⁵ tartışmalı hususlara pek girilmemiş, çoğunlukla öz bilgi nakliyle yetinilmiştir. Hâkim'den sonraki süreçte Ebû Nuaym el-İsbehânî (ö. 430/1038), el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ve Meyyânîşî (ö. 581/1185) gibi pek çok âlim alana katkı yapmıştır. Bunların içinden el-Hatîb el-Bağdâdî hadis ilimlerinden neredeyse her biri için müstakil birer eser yazarak hadis usulünün temel simalarından biri olmuştur.²⁶

Hadis usulü alanında oluşan büyük bir birikime rağmen hadis talebelerinin karşılaştıkları problemleri çözecek bir eserin olmadığını gören, diğer bir ifadeyle mevcut eserleri yeterli bulmayan ve işinin ehli hadis hocalarının da yok denecek kadar azaldığını fark eden İbnü's-Salâh bu ihtiyacı gidermek amacıyla *Mukaddime* diye bilinen eserini yazmıştır.²⁷ İbnü's-Salâh bu eserinde el-Hatîb el-Bağdâdî'nin muhtelif eserleri başta olmak üzere içinde hadis usulü konularını barındıran hadis, hadis usulü, fıkıh ve fıkıh usulü eserlerinde dağınık halde yer alan usul bilgilerini kendi belirlediği sistematik içinde bir araya getirmiştir.²⁸ Eser o güne değin telif edilen en derli toplu eser olması, yeni terimler ihdas etmesi ve mevcut terimlerin tanımlarını düzenlemesi gibi nedenlerle²⁹ oldukça ilgi görmüş, üzerine hatırı sayılır sayıda çalışma yapılmıştır.³⁰ Eser üzerine yapılan çalışmaların bir kısmı bizzat eserin kendisi üzerine iken önemli bir kısmı Nevevî'nin (ö. 676/1277) *et-Takrîb ve't-Teysîr* isimli ihtisar çalışmasını esas almıştır. İbnü's-Salâh'tan sonra hadis usulü alanında yazılan onlarca telifin *Mukaddime*'nin bizzat kendisini veya *Mukaddime* üzerine inşa edilen başka bir çalışmayı esas alması *Mukaddime*'nin hadis usulü tarihinde bir dönüm noktası oluşturduğunu göstermektedir.

İbnü's-Salâh, hadis usulü alanında mutlaka dikkate alınması gereken bir şahsiyet olmakla birlikte onun alana hâkimiyeti İbn Hacer'in *Nuhbe* ve *Nüzhe*'yi kaleme almasıyla önemli oranda kırılmıştır. *Nuhbe*, *Mukaddime*'nin muhtasarı sayıldığında bu söylediğimiz şey geçersiz

²² Hadis usulü bilgilerinin kayıt altına alınma serüveni ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Sönmez, "İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinden Önce Hadis Usulü Alanındaki Çalışmalar" s. 51 vd.

²³ *el-Muhaddisül'fâsil*'de yer almayı da *Mukaddime*'de yer alan konuları karşılaştırmak için bkz. Sönmez, *Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü's-Salâh*, 42 vd. özellikle 49-52. Bahsedilen bu özelliği nedeniyle olsa gerek bu eserin "hadis usulü" olarak nitelendirilmesini doğru bulmayanlar vardır. Bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Otto Yayınları, 6. Baskı, Ekim 2017), 136. (250. dipnot). İlk dönem hadis ve hadis usulü tarihi ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Yücel, "İlk Hadis Usulü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam", 241 vd.

²⁴ Örneğin bkz. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisül'fâsil*, 480-532. Bu sayfalarda hadis aktarım (eda) sıgalarının kullanım örnekleri dışında fazla bir bilgiye rastlanılmamaktadır. İlk dönem hadis usulü eserlerinin yazım gayelerine ilişkin bilgi ve ehl-i hadis ehl-i rey tartışmalarının içeriğe yansımaları ile ilgili detaylı bir tahlil için bkz. Yücel, "İlk Hadis Usulü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam", 250 vd.

²⁵ Hâkim bizzat kendisi eserinin bu özelliğini vurgulamaktadır. Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, thk. Es-Seyyid Muazzam Hüseyin, (Beyrût: Dâru'l-küttübi'l-ilmîyye, 2. Baskı, 1977), 1-2.

²⁶ El-Hatîb el-Bağdâdî'nin bu konumuna ilişkin bir değerlendirme için bkz. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavdîhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser -Hadis Usulü-*, thk. Abdillâh b. Dayfullâh er-Ruhaylî, çev. Abdullah Samed Afaracı (Ankara: İ'tisam Yayınları, ts.), 28-9.

²⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûm'ül-hadîs*, 6-7. *Mukaddime*'nin yazılması ve/veya yazdırılması süreci ile ilgili bazı iddialar ile eserin imla meclislerinde yazdırılması sonucu tertibinin ve tehzibinin tam olmadığı iddialarının değerlendirilmesi için bkz. Sönmez, *Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü's-Salâh*, 17 vd.

²⁸ Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, 30.

²⁹ Bu ve benzeri hususları detaylı bir şekilde incelemek için bkz. Gümüş, *İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinin Hadis Usulünün Gelişimindeki Yeri*, 17 vd. Sonuç kısmında bu hususlara özetle değinilmektedir. Bkz. a.g.t., 270-2.

³⁰ *Mukaddime* üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Arslan, "*Mukaddimetü İbni's-Salâh* İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar", 2459-2474.

olmaktadır. Zira *Mukaddime*'yi esas alan bir eserin *Mukaddime*'nin yerini alması dolaylı olarak yine *Mukaddime*'nin merkezde olduğu sonucunu doğurur. Tıpkı *Mukaddime* sonrası birçok eserin Nevevî'nin *Takrîb*'ini esas almasına rağmen *Mukaddime*'nin merkezî konumunu kaybetmemesi gibi. Fakat *et-Takrîb* ile *Nuhbe*'nin durumu oldukça farklıdır. Zira *et-Takrîb*'in *Mukaddime*'yi merkeze aldığı son derece açık iken *Nuhbe* için aynı netlik söz konusu değildir. Erdoğan'ın ilgili makalesinde belirttiği gibi³¹ *Nuhbe* yalnızca *Mukaddime*'nin değil bütün bir hadis usulü edebiyatının muhtasarı olarak kabul edilmeyi daha fazla hak etmektedir.³²

Özetle *Mukaddime*'nin kendisinden önceki eserlere nispetle daha derli toplu ve sistematik olduğu, bu yönüyle onların önüne geçtiği, uzunca bir süre de birincil kaynak olma özelliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Fakat *Nuhbe* ve *Nüzhe* sonrası ilginin merkezi İbn Hacer'e doğru kaymıştır. Bunu *Nuhbe* ve *Nüzhe* üzerine inşa edilen eserler üzerinden görmek mümkündür.³³

İbnü's-Salâh öncesi ve sonrası bütün eserleri inceleyip genel geçer bir sonuca ulaşmak ancak bir ekip çalışmasıyla veya farklı zamanlarda yapılacak muhtelif çalışmaların birleştirilmesiyle mümkün olacaktır. Fakat kendisine önem atfedilen bazı eserlerin *Mukaddime* ile karşılaştırılması hadis usulü tarihinin seyri açısından bize fikir verebilir. Bu amaçla dört eser karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

2. İbnü's-Salâh Öncesi Bazı Eserlerle *Mukaddime*'nin İçerik ve Yöntem Açısından Mukayesesi

Bu başlık altında *Mukaddime*, Râmeihürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ı ve Hâkim'in *Ma'rife*'si ile karşılaştırılacaktır. Karşılaştırılan eserler özelinde *Mukaddime*'nin hadis usulü tarihinde oturduğu konuma ilişkin bir kanaat edinilmeye çalışılacaktır.

2.1. *el-Muhaddisü'l-fâsıl* ve *Mukaddime*

Karşılaştırmaya eserlerin isimleriyle başlamak uygundur. Zira yalnızca eserlerin isimlerine bakarak bile içerik ve yazım gayelerine ilişkin bir kanaat edinmek mümkündür. Râmeihürmüzî'nin eseri *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* adını taşımaktadır.³⁴ Eserin adında geçen '*el-Muhaddis*' kelimesi "hadisleri senedli olarak nakleden ravi" anlamında kullanıldığı gibi 'hadis ilminin inceliklerini bilen hadis hocaları'nı ifade etmek için de kullanılmaktadır.³⁵ Müellif burada ikinci manayı kastetmiş olmalıdır. Zira eserin ismi "*salt ravi ile fakih ravi arasını ayıran hadisçi*" anlamına gelmektedir. Bu isimden müellifin eseri yazmaktaki temel gayelerinden birinin sıradan ravi ile fakih raviyi birbirinden ayırmak ve bu

³¹ Erdoğan, "Hadis Usulü Literatüründe Yerleşik Bir Kabulün Tenkidi", 49-59

³² Burada *Mukaddime*'nin kendisinden önceki hadis usulü edebiyatını zaten özetlediği ve dolayısıyla ondan sonra yapılacak ihtisar çalışmalarının tekrar olacağı söylenebilir. Bu itiraza *Nuhbe*'nin (ve şerhi *Nüzhe*'nin) İbnü's-Salâh sonrası eserleri de özetlediği söylenecek cevap verilebilir. Fakat asıl cevap *Nüzhe*, *Mukaddime* ile karşılaştırıldığında bulunmaktadır. *Nüzhe* şerhi olması hasebiyle *Nuhbe*'yi de içerdiğinden *Nüzhe* üzerinden yapılan bir değerlendirme *Nuhbe* için de geçerli olmaktadır. Bu konunun detaylarına kısmen bu makalede yer verilecek olup daha detaylı bilgi için Erdoğan'ın ilgili makalesine ("Hadis Usulü Literatüründe Yerleşik Bir Kabulün Tenkidi" s. 49 vd.) ve "*Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü's-Salâh ve Mukaddime'si*" isimli tezin *Nüzhe* ile ilgili kısmına (s. 82 vd.) bakılabilir.

³³ *Nuhbe* ve *Nüzhe* üzerine inşa edilen eserlerin bir listesi için bkz. Betül Şimşek Öztürk, *İbn Hacer el-Askalânî'nin Hadis Usulcülüğü* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007) 59 vd.; Muhammed Emin Güller, *İbn Kutluboğa'nın Nühzetü'n-nazar Haşiyesinde İbn Hacer'e Yöneltilmiş Tenkitler* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 34-6.; Gökçe, *Nühbetü'l-fiker ve Nühzetü'n-nazar Özelinde İbn Hacer'in Hadis Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi*, 35 vd.

³⁴ Râmeihürmüzî ve bu eseri ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Marangoz, *Râmeihürmüzî'nin Hayatı ve Hadisçiliği* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019)

³⁵ Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Onuncu Baskı, Şubat-2019), 216.

ikisinin aynı kefeye konulmasını önlemek olduğu anlaşılmaktadır.³⁶ Peki böyle bir ayrıma niçin ihtiyaç duyulmuştur? Bu sorunun cevabı *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ın birçok yerinde açıkça verilmektedir. Örneğin müellif daha eserinin mukaddimesinde hadisi kötileyen ve hadisçilere kin ve nefret besleyen bir grup insandan bahsetmektedir. Bu insanlar hadisçilerin eksik ve kusurlarını sayıp dökmeye ve onları kötülemeye çok ileri gitmişlerdir.³⁷ Bu durumdan oldukça rahatsız olan Râmeihürmüzî hadisçileri müdafaa etme kastıyla bu eseri yazmıştır. Muhaliflerin az önce naklettiğimiz tavrını aktaran müellifin sözlerini hadisçileri öven cümlelerle sürdürmesi,³⁸ ayrıca eserin ilk konularının “Sünneti nakledenlerin fazileti”,³⁹ “Rasûlüllâh'ın (s) sünnetini öğrenmek isteyenlerin ... fazileti”,⁴⁰ hadis öğrenmeye başlarken niyetin ne olması gerektiği⁴¹ ve hadis öğrencisinde bulunması gerek özellikler⁴² gibi bahislere tahsis edilmesi bu hususu teyit etmektedir. Sonuç itibarıyla müellifin temel iki gayesi olduğu anlaşılmaktadır. Birincisi hadisçilerin üstünlüklerini ortaya çıkararak muhaliflere cevap vermek,⁴³ ikincisi hadis talebelerini eğiterek muhalifleri haklı çıkaracak durumların önüne geçmektir. Nitekim müellif hadis bilgisinden yoksun olmaları hasebiyle hadisçileri karalayanları haklı çıkarma potansiyeline sahip bazı kişilerin varlığını dile getirmiş, ravileri hadis ilmini öğrenmeye, muhalifleri de edebe çağırmıştır.⁴⁴

Mukaddime'ye gelince İbnü's-Salâh'ın isimlendirmesine göre eserin adı *Ma'rifetü envâ-i ilmi'l-hadîs*'tir ve “hadis ilmine ilişkin konuları bilmek” demektir. Eserin isminde Râmeihürmüzî'ninkine benzer bir mana yoktur. Bu isim eserin doğrudan hadis usulü konularıyla ilgileneceğini düşündürmektedir ki zaten içerik de bu hususu teyit eder. İbnü's-Salâh esas olarak hadis ilmine gereken önemin artık verilmediğinden şikâyet etmiştir. Öyle ki karşılaşılan müşkülleri/hadis usulü problemlerini çözecek kabiliyette hoca bulmak bile neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Aynı zamanda hadis öğrencilerinin taleplerini karşılayacak herhangi bir eserin de bulunmadığı İbnü's-Salâh'ın ifadelerinden anlaşılmaktadır. Alandaki bu eksiği fark eden İbnü's-Salâh önemli hadis problemlerini çözecek, usul ve kaideleri yerli yerine oturtacak, asılları ve fer'leri hükümleriyle beraber izah edecek, muhtelif eserlere dağılmış bilgileri toparlayıp düzenleyecek bir eser yazmak istemiştir. Mevcut ihtiyaca binaen ve söz konusu amaçlarla

³⁶ Benzer bir değerlendirme için bkz. Yücel, “İlk Hadis Usulü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam”, 257-8; eş-Şerif Hâtım b. Ârif el-Avni, *el-Menhecü'l-mukterah li fehmi'l-mustalah* (Suûdi Arabistan: Dâru'l-hicret li'n-neşri ve't-tevzi', 1416/1996), s. 74.

³⁷ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 131. Muhakkike göre hadisçileri kötileyenler bid'atçiler ve kelamcılardır. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 30. (Muhakkikin sunuşu) İbn Kuteybe de *Te'vil*'inde kelamcıların hadisçileri hor ve hakir gördüklerinden bahseder. Kelamcılar hadisçileri yalan sözlerin taşıyıcılığını yapmak, birbirine zıt hadisler rivayet ederek ümmetin parçalanmasına ve Müslümanların birbirlerine düşman olmasına neden olmak gibi şeylerle suçlanmışlardır. Bkz. Ebû Muhammed İbn Kuteybe ed-Dineverî, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*, thk. Ebu'l-Muzaffer Saîd b. Muhammed es-Sinnârî, (Kâhire: Dâru'l-hadîs, 1427/2006), 50.

³⁸ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 131 vd.

³⁹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 136 vd.

⁴⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 150 vd.

⁴¹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 160 vd.

⁴² Bu hususta iki ayrı başlık bulunmaktadır. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 164 vd., 185 vd.

⁴³ Eserde geçen bazı konu başlıkları bu amacı çok net ifade etmektedir. Örneğin hadisçilerin katlandığı zorlukları anlatmak için rihle ile ilgili birden fazla alt başlık oluşturması (Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 219 vd., 223 vd. 228 vd.), hem rivayet hem de dirayete sahip olan hadisçilerin faziletine değinmesi (*a.g.e.*, 233 vd.), sonra yalnızca hadisçilerin bilebileceğini düşündüğü ve bu yönüyle diğer ilim ehlinin hadisçilere muhtaç olduğunu düşündüğü konulara geçmesi (*a.g.e.*, 268 vd., 316 vd., 333 vd.) onun bu amacını göstermektedir.

⁴⁴ Muhaliflere hadisçileri kötülemek yerine onlara hadiste söylenmek istenilen şeyi anlayacak kadar fıkıh öğrenmeye (tefakkuha) teşvik etmelerini salık vermektedir. Hadisçileri kötülemek yerine hem fakihlerin hem de ravilerin kıymetini bilmeye çağırılmaktadır. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 132 vd. Yine müellif mukaddimesinde hadislerin tarihlerini araştırıp durmak, farklı isnadlara sahip olmak için çabalamak ve şaz hadisleri aramak gibi muhaliflerin ayıplamasına neden şeylerin terk edilip hadisçiliğin hakkının verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 134.

yazılan⁴⁵ *Mukaddime/Ulümü'l-hadîs* doğal olarak⁴⁶ bazı eksiklikleri bünyesinde barındırmış⁴⁷ olmasına rağmen gayesine hizmet eden bir eser olmayı başarmıştır.⁴⁸

Amaç farkının doğal bir sonucu olarak hadisçilerin meziyetlerini öne çıkaran ama hadis usulü konularının önemli bir kısmına yer vermeyen Râmeürmüzî'nin aksine İbnü's-Salâh hadis usulü konularının tamamına yer vermeye çalışmıştır.⁴⁹ Eserlerin içerik ve tarz açısından farklı olmasında yazarların içinde buldukları zaman diliminin ilmî anlayışı da etkili olması muhtemeldir. İki eser arasındaki temel farklardan bir diğeri isnad kullanımudur. Birkaç istisna hariç bilgilerin tamamını isnadlı nakleden Râmeürmüzî'nin aksine İbnü's-Salâh on kadar yer hariç isnad kullanmamış, bunun yerine bilgilerin önemli bir kısmını sadece sahibine veya kaynağına nispet etmekle yetinmiştir. Ayrıca *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da çoğunlukla seleften gelen bilgilerin nakliyle yetinilmekte ve az yorum yapılmakta iken *Mukaddime*'de nispeten daha fazla yorum vardır.

Râmeürmüzî eserinde bolca alt başlık kullanmaktadır. Bu alt başlıklardan kimisinin ana konu ile alakasını kurmak oldukça zordur. Hadis öğrencilerinde bulunması gereken özellikleri anlatan ana başlık⁵⁰ ile alt başlıklar örnek olarak zikredilebilir. Alt başlıklardan bir kısmı âlî ve nâzil isnad, bir kısmı rihle,⁵¹ bir kısmı rivayet ve dirayeti bir araya getiren âlimler, diğeri bir kısmı ise ravilerin isim, nesep, künye, lakap ve sıfatlarıyla ilgili problemler hakkındadır.⁵² İbnü's-Salâh ise nadiren alt başlık kullanmakta ve başlıkların birbiriyle doğrudan uyumu dikkat çekmektedir.⁵³ Ayrıca her iki eserde bazı başlıklar benzer olsa da içeriklerinin oldukça farklı olduğu müşahade edilmiştir. Bu fark yalnızca muhtevayla sınırlı kalmamış olup temel kanaat açısından farklı düşündükleri konular da bulunmaktadır.⁵⁴

Ele alınan konuların çeşitliliği ve konu başlığı kullanımını açısından da *Mukaddime* ile *el-Muhaddisü'l-fâsıl* arasında önemli farklar vardır. Yalnız başlıkları karşılaştırmadan önce bir hatırlatma yapmakta yarar vardır: Râmeürmüzî çok fazla alt başlık kullanmıştır. Bu alt

⁴⁵ Müellifin bu minvalde kullandığı ifadeler için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 5-7.

⁴⁶ Her eserin insan eliyle inşası dolayısıyla bazı kusurlar taşınması tabiidir. Hele ki alanda bir ilk deneniorsa eksik ve kusurların daha fazla olması mümkündür. İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si hadis usulü konularının tümünü –özellikle problemler noktasına temas ederek- ele alan ilk eserdir. el-Hatîb el-Bağdâdî hadis usulünün hemen her dalına ilişkin müstakil bir eser yazmışsa da eldeki verilerin özetlenmesi ve talebenin rahatlıkla anlayacağı bir kıvama getirilmesi önemlidir. İbnü's-Salâh'ın yapmaya çalıştığı şey de budur. İbnü's-Salâh'tan önce böyle bir şeye teşebbüs eden biri bilinmemektedir.

⁴⁷ Bu eksiklikler temelde İbn Hacer'in tertip ve tehzîp eleştirisi merkezinde konuşulsa da *Mukaddime*'yi ihtisar eden veya şerh eden âlimlerin muhtelif yönlerden onu eleştirdikleri bilinmektedir. İbn Hacer, Zerkeşî, Bikâî ve Irâkî'nin "Nüker" adını taşıyan veya bu isimle anılmayı hak eden eserleri İbnü's-Salâh'a yönelik eleştirilerin örneklerini barındırmaktadır. Müşahhas örnekler için bkz. Erdoğan, *İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*; Yanar, *İbnü's-Salah'ın Sahih Hadis İle ilgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler -Irâkî ve İbn Hacer Özelinde-*

⁴⁸ *Mukaddime*'nin yazılma ve yazdırılma süreci ile bünyesinde barındırdığı eksikliklerin alakası hakkında detaylı bilgi için bkz. Sönmez, *Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü's-Salâh*, s. 17 vd.

⁴⁹ Eserlerin birebir içerikleri de dikkate alınarak karşılaştırılması sonucu ulaşılan verileri incelemek için bkz. Sönmez, *Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü's-Salâh*, 44 vd. Râmeürmüzî'nin temas etmediği 53 hadis usulü konusu için ayrıca bkz. a.g.t., 49 vd.

⁵⁰ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 164 vd.

⁵¹ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 201 vd., 219 vd., 227 vd.

⁵² Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 233 vd., 316 vd., 333 vd. Diğeri bazı örnekler için şu sayfalar mütalaa edilebilir. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 370 vd., 389 vd., 393-4., 395 vd.; 419-427, 587 vd.

⁵³ Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Sönmez, *Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü's-Salâh*, 42 vd.

⁵⁴ Örnek olarak hadis talebesinin edepi (Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 185 vd; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 245 vd.), rihle (Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 201 vd; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 255 vd.) ve hadislerin yazıya geçirilmesi (Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 370-419; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 181-183) konularına bakılabilir.

başlıklardan bazılarını ana başlık olarak değerlendirmek⁵⁵, diğer bir kısmını ise tek bir ana başlık altında toplamak⁵⁶ daha uygundur. Bu sebeple bazı alt başlıklar ana başlık gibi kabul edilmiş, bazıları da birleştirilip tek bir başlıkmiş gibi kabul edilmiştir. Bu kıstaslar dahilinde yapılan inceleme ve karşılaştırmaya göre Râmeihürmüzî’de ana ya da alt başlık olarak yer alıp *Mukaddime*’de ayrı bir “başlık” altında yer almayan 58 konu vardır⁵⁷. Müstakil başlık açılmasa da bu konulardan önemli bir kısmı ilgisine göre *Mukaddime*’de farklı başlıklar altında işlenmiştir. Ayrıca Râmeihürmüzî’nin dağınık halde ele aldığı bazı konular *Mukaddime*’de bir başlık altında ve daha derli toplu ele alınmıştır. Üstelik Râmeihürmüzî’nin -başlık düzeyinde ele almış olmasına rağmen- çok yüzeysel değindiği birçok konuyu İbnü’s-Salâh teknik detaylarıyla beraber ele almıştır. Örneğin hadis tahammül ve eda sığalarıyla ilgili bölüm *el-Muhaddisü’l-fâsıl*’da birçok alt başlıkta incelenmiş olmasına ve kitapta önemli bir hacim tutmasına rağmen *Mukaddime*’deki kadar teknik detay içermemektedir.⁵⁸

Burada *Mukaddime*’de yer alıp da *el-Muhaddisü’l-fâsıl*’da yer almayan konu başlıklarına ayrıca değinmekte yarar vardır. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla *Mukaddime*’deki 53 adet konu başlığı *el-Muhaddisü’l-fâsıl*’da kendine yer bulamamıştır. Bu sayı *el-Muhaddisü’l-fâsıl*’da bulunup *Mukaddime*’de bulunmayan konu başlıklarına (58) nispetle daha azdır. Fakat az önce de ifade edildiği gibi *el-Muhaddisü’l-fâsıl*’da ayrı bir konu başlığı altında incelenen konuların önemli bir kısmı daha detaylı⁵⁹ bir şekilde ve teknik konulara da temas edilerek *Mukaddime*’de işlenmiştir. Bu durumun tam aksine *Mukaddime*’de müstakil birer başlık altında ele alınan 53 konunun büyük bir kısmı *el-Muhaddisü’l-fâsıl*’da hiç ele alınmamıştır.⁶⁰ Bahsi geçen konu başlıklarından bazıları şunlardır: *sahîh* hadis ve *sahih* hadisle ilişkili konular, *hasen* hadis ve *hasen* hadisle ilgili konular, *zayıf* hadis ve kısımları, *muallak*, *müsned*, *muttasıl*, *merfû’*, *mevkûf*, *maktû’*, *mürsel*, *munkatî’*, *mu’dal*, *müdelles*, *şâz*, *münker*, *muallel*, *muzdarip*, *müdreç*, *maklûb* ve *mevzû’* hadis, *i’tibâr*, *mütâbi’* ve *şâhid* kavramları, sikanın ziyadesi, *ferd* hadis ve türleri ... Listeyi daha da uzatmak mümkündür. Dikkat edilirse bu konular günümüz hadis usulü anlayışına göre bir hadis usulü eserinde mutlaka yer alması beklenen konulardır. Râmeihürmüzî’nin eserinde bu konulara hiç temas edilmemiştir. Burada kastımız anakronik bir değerlendirme yapmak değildir. Ancak ilk müstakil hadis usulü eseri sayılan bir kitapta sonraki dönem eserlerin vazgeçilmezleri arasında sayılabilecek usul konularının çoğuna yer verilmemesinin bir nedeni olmalıdır. Bu neden Râmeihürmüzî döneminde mevzu bahis hadis usulü terimlerinin bilinmemesi olamaz. Zira Râmeihürmüzî’den önce de bu terimlerin (hepsinin değilse bile bir kısmının) ehline bilindiği ve terim anlamda kullanıldığı malumdur.⁶¹ Üstelik Râmeihürmüzî’den yaklaşık yarım asır sonra vefat etmiş olan aynı yüzyıl alimlerinden Hâkim’in (ö. 405/1014) *Ma’rife*’sinde bu usul konularının

⁵⁵ Örnek olarak imla (Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, 633-5.), istimla (bkz. *a.g.e.*, 636), kitabın kenarlarına not çıkarma (bkz. *a.g.e.*, 644) bahisleri verilebilir.

⁵⁶ *Rihle* hakkındaki başlıklar (bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, 219 vd., 223 vd., 228 vd.) ile isim, nesep ve künye hakkındaki bazı başlıklar (bkz. *a.g.e.*, 272, 279-280, 280 vd., 284 vd., 291 vd.) örnek olarak verilebilir.

⁵⁷ Mevzu bahis konuları *Mukaddime* ile mukayeseli olarak görmek için bkz. Sönmez, *Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü’s-Salâh*, 42 vd.

⁵⁸ Bu son söylediğimiz şeyi daha somut olarak şöyle ifade edebiliriz: Râmeihürmüzî’nin eserinde hadis alım ve aktarım (tahammül ve eda) sığaları yalnızca bu sığaların yer aldığı birkaç örnek rivayetin nakliyle işlenmişken *Mukaddime*’de hadis alım ve aktarım sığalarının kullanım amaçları, caiz olan ve olmayan kullanım şekilleri, hükümleri ve sığaların üstünlük sıralaması gibi teknik konulara ağırlık verilmiştir. Bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, 480 vd.; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 132 vd.

⁵⁹ “Detaylı” derken bir konuya daha fazla sayfa ayrılmasını kastetmiyoruz. Zira bazı konulara onlarca sayfa ayıran Râmeihürmüzî’nin aksine İbnü’s-Salâh’ın daha az sayfada daha fazla ve öz bilgilere yer verdiği daha önce söylenmişti.

⁶⁰ Bahsi geçen konu başlıklarını görmek için bkz. Sönmez, *Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü’s-Salâh*, 49-52.

⁶¹ Bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi -Hicrî İlk Üç Asır-*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İkinci Baskı, 2014), 21 vd.

çoğu yer almaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu hadis usulü konularının *el-Muhaddisü'l-fâsil*' da yer almaması eserin yazım gayesiyle alakalıdır. Eserde hadisçilere has bilgiler ve özellikler ön planda tutulmuştur.

el-Muhaddisü'l-fâsil'ın bahsi geçen özellikleri nedeniyle İbnü's-Salâh'ın bu eserden istifadesi oldukça sınırlı (15 kadar) olmuştur.⁶²

2.2. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve Mukaddime*

Hâkim'in ve İbnü's-Salâh'ın eserlerinin isimleri birbirine yakındır. Hatırlanacağı gibi İbnü's-Salâh'ın eserine verdiği isim "*Ma'rifetü envâ-i ilmi'l-hadîs*" idi, Hâkim'inki de *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'tir. İsimleri gibi yazım gayeleri de birbirine yakındır.⁶³ Lakin Hâkim hadis ilimlerine dair özet bir eser yazmayı amaçlamışken⁶⁴ İbnü's-Salâh hadis usulü problemlerine geniş yer vererek oldukça mufassal bir eser yazmıştır.

Eserler incelenir ve karşılaştırılırken konu başlıklarıyla beraber içeriğinin de detaylı tahlilinde yarar vardır. Yalnızca başlıklara bakarak bir hükme varmak bazen yanlış kanaatlere ulaşılmasına neden olabilmektedir. Örneğin Hâkim ve İbnü's-Salâh'ın konu başlıklarında "nev'" kelimesini kullanmasına ve başlık isimlerindeki birtakım benzerliklere bakarak İbnü's-Salâh'ın Hâkim'den fazlaca etkilendiği ve eserlerin birbirine oldukça yakın olduğu düşünülebilmektedir. Örneğin muhtemelen böyle bir yanılı sonuç Hâkim'in *Ma'rife*'sinde 52 olan nev' sayısının İbnü's-Salâh tarafından 65'e çıkarıldığı⁶⁵ ve İbnü's-Salâh'ın yaptığı değişikliklerin bazı branş başlıkları ilave etme ve tertip sırasını değiştirmekle sınırlı kaldığı⁶⁶ söylenmiştir. Hâlbuki yapılan detaylı karşılaştırma sonucu Hâkim'in 14 konu başlığının *Mukaddime*'de yer almadığı görülmüştür.⁶⁷ Ayrıca İbnü's-Salâh, Hâkim'in eserinde yer almayan 33 yeni konu başlığı (nev') oluşturmuştur.⁶⁸ Yalnızca 33 sayısı bile 52 sayısının yarısından fazla eder. Bu ise iki eserin benzer yanları olmakla birlikte farklı yanlarının da bulunduğunu göstermektedir. Hâkim'in eserinde yer alıp da İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinde yer almayan konuların bir kısmını İbnü's-Salâh'ın farklı konu başlıkları altında işlediği ve yine İbnü's-Salâh'ın farklı başlıklar altında ele aldığı bazı konuları Hâkim'in farklı başlıklar altında ele aldığı söylenerek bu tespite itiraz edilebilir. Fakat yapılan inceleme sonucunda iki müellifin aynı ya da benzer başlıklar kullanmış olsalar bile detaya inildiğinde oldukça farklı bilgilere ve kanaatlere yer verdikleri görülmektedir.⁶⁹ Konuların tertibi de birbirine çok benzememektedir. Örneğin Hâkim'in ilk sıraya koyduğu "âlî isnad" bahsi,

⁶² Bazı benzerlikler için bkz. (Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 131 vd.; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 5-6 ve 155-6.), (Râmeürmüzî, *a.g.e.*, 164 vd.; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, 128 vd.) Râmeürmüzî'nin bizzat adının geçtiği yerler için bkz. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 175, 194, 199, 200, 207, 236, 237, 238, 264, 362.

⁶³ İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'yi yazma gayesine daha önce değinilmişti. Hâkim'e gelince o, kendi zamanında bid'atlerin çoğaldığını söylemiş, akabinde ihmalkâr ve gâfilâne bir halde haber (rivayet) toplayan, topladığı bu haberleri yazma hususunda oldukça istekli iken hadis usulü (usûl-i sünen) bilgisi yok denecek kadar az olan insanların varlığını gerekçe göstererek (hadisle ilgilenecek olanlara rehberlik yapma amacıyla) mümkün olduğunca kısa bir eser kaleme alacağını ifade etmiştir. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, 1-2.

⁶⁴ Hâkim, *Ma'rife*, 2.

⁶⁵ Kandemir, M. Yaşar, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", 121.

⁶⁶ Sönmez, M. Ali, "İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinden Önce Hadis Usulü Alanındaki Çalışmalar", 55.

⁶⁷ Bu başlıkların *Mukaddime*'de ne düzeyde ele alındığı veya alınmadığına ilişkin bilgi için bkz. Sönmez, *Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbni's-Salâh*, s. 68-70.

⁶⁸ Bu başlıklar ve *Mukaddime* ile mukayesesine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Sönmez, *Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbni's-Salâh*, s. 70-2.

⁶⁹ Örnek olarak bkz. (Hâkim, *Ma'rife*, 9-10.; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 257-8.), (*Ma'rife*, 12, *Ulümü'l-hadîs*, 263-4.), (*Ma'rife*, 119, *Ulümü'l-hadîs*, 76-9.)

Mukaddime'de 29. sırada yer almıştır.⁷⁰ Yine Hâkim'in *mürsel* bahsinde ele aldığı birçok bilgi, İbnü's-Salâh tarafından tâbiîn nev'inde kullanılmıştır.⁷¹

İki eser arasında görülen temel farklardan biri de tıpkı *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da olduğu gibi Hâkim'in bilgileri isnadlı olarak nakline mukabil İbnü's-Salâh'ın isnadı terke varan tutumudur. Dezavantajları yanında isnadsız bilgi nakli elde edilen verilerin analiz ve sentez edilmesini kolaylaştırmıştır. Bilgiyi isnad zinciriyle beraber aynen nakletme zarureti olmayınca müellifin cümleyi istediği gibi kurgulaması mümkün hale gelmiştir. İbnü's-Salâh bu avantajı iyi kullanmış, kaynak eserlerden aldığı verileri birçok kez kendi anladığı şekliyle yeniden inşa etmiştir. Râmeihürmüzî ve Hâkim'in eserlerinde pek görülmeyen bu hususa *Mukaddime*'de oldukça sık rastlanmaktadır. Aslında Râmeihürmüzî birkaç yerde Hâkim ise hemen her konunun bir yerinde kendi düşüncelerine ve yorumlarına yer vermiştir. Lakin İbnü's-Salâh bu hususta diğerlerine nazaran oldukça ileri bir tavır sergilemiştir.

Netice itibarıyla İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'yi yazarken Hâkim'in *Ma'rife*'sinden istifade ettiği bir vakıa ise de bütünüyle veya büyük oranda Hâkim'in etkisinde kaldığı söylenemez. Ele alınan konular, konuların tertibi, içerik ve yöntem açısından aralarında hatırı sayılır farklar bulunmaktadır.

3. *Mukaddime*'nin Kendisinden Sonra Yazılan Eserlerle Mukayesesi

İbnü's-Salâh sonrası yazılan eserlerin çokluğu eser seçiminde bazı kriterler belirlemeyi zorunlu kılmıştır. *Mukaddime*'den sonra hadis usulü tarihinde kendisine en fazla önem atfedilen *Nüzhe* bu yönüyle seçilen ilk eser olmuştur.⁷² İkinci olarak seçilen eser ise Süyûtî'nin (ö. 911) *Tedrîb*'idir. *Tedrîb Mukaddime*'nin muteber muhtasarlarından *et-Takrîb*'in şerhidir. *et-Takrîb*'in şerhleri arasında ise Süyûtî'nin bu eserine ayrı bir önem atfedilmiştir.⁷³ Eser bu yönüyle incelenmeye değer bulunmuştur.

3.1. *Mukaddime* ve *Nüzhe*

İbn Hacer birkaçı hariç hiçbir bilgiyi kaynağına nispet etmemiştir. İbn Hacer'in bu tutumunun doğal bir sonucu olarak *Nüzhe*'nin inşasında hangi kaynaklardan ne oranda yararlandığını tespit etmek oldukça güçtür. Ayrıca *Nüzhe* baştan sona müellifinin kendi özgün cümleleriyle telif edildiği için *Mukaddime* ile aralarında cümle bazında bir benzerlik bulmak da mümkün görünmemektedir. Böyle olunca *Mukaddime* ve *Nüzhe*'yi muhtevaları yönüyle birebir kıyaslamaktan başka çare kalmamaktadır. Benzerlik olması durumunda İbn Hacer'in *Mukaddime*'den etkilendiğini düşünmek için elimizde bir karine vardır. Şöyle ki; İbn Hacer'e değin hatta daha sonraki dönemlerde bile hadis usulü alanında İbnü's-Salâh'ın bir ağırlığı olduğu bilinmektedir.⁷⁴ Yine bilinmektedir ki *Mukaddime* kendisinden önceki hadis usulü birikimini bir

⁷⁰ Krş. Hâkim, *Ma'rife*, 5 vd.; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadis*, 255 vd. Âli isnadın ilk konu olarak veya daha sonra ele alınması isnadın bu türüne gösterilen ilginin zamanla değişmesi ile ilgili olmalıdır. Hâkim zamanında önemli görülen ve ilk sırada zikredilen âli isnad İbnü's-Salâh'ın eserini imla ettirdiği dönemde aynı düzeyde ilgi görmemiş olabilir. Âli isnadın tarihî serencamı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Tuğçe Günaydın, *Hadis Rivayetinde Âli Isnadlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 27 vd. özellikle 115 vd.

⁷¹ Krş. Hâkim, *Ma'rife*, 25 vd.; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadis*, 302 vd.

⁷² Bazı yazarlarca *Nüzhe*, *Mukaddime*'den sonra hadis usulünde ikinci dönüm noktası kabul edilmiştir. Bkz. M. Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkapları - Mihne Olayı ve Haseviye Olgusu-*, (Ankara: Otto Yayınları, İkinci Baskı, Ocak-2015), 13, dipnot. 1.

⁷³ Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (thk. Dr. Ahmed Ömer Hâşim), 12 (Muhakkikin sunuşu).

⁷⁴ Burada İbnü's-Salâh'ın karşı konulmaz bir otorite olduğundan bahsedilmemektedir. Nitekim İbnü's-Salâh'a yönelik birçok tenkitin olduğu bilinen bir husustur. Tenkit edilen hususlar olmakla birlikte *Mukaddime* alanda önemli bir kaynak sayılmıştır. Onlarca ihtisarinın, şerh ve taliklerinin yapılması esere verilen önemi göstermektedir. Örneğin bkz. Aslan, "*Mukaddimetü İbni's-Salâh Üzerine Yapılan Çalışmalar*" 2459-2474.

araya getiren ve düzenleyen bir eserdir. Dolayısıyla *Mukaddime*'de geçen bir bilginin kaynağı İbnü's-Salâh öncesi bir döneme ait olsa bile İbnü's-Salâh o bilgiyi bir şekilde eserine aldıysa ikinci dereceden de olsa *Mukaddime* o bilginin kaynakları arasında yer alır. Yine bir bilgi hem *Mukaddime*'de hem de İbnü's-Salâh sonrası bir eserde geçiyorsa o bilginin asıl kaynağının *Mukaddime* olduğunu söylemekte bir mahzur yoktur.⁷⁵ Netice itibariyle *Nüzhe*'de geçen bir bilginin aynısı veya benzeri *Mukaddime*'de geçiyorsa İbn Hacer'in o bilgiyi İbnü's-Salâh'tan aldığını söylemek mümkündür. Aslında bilginin İbnü's-Salâh'tan alınmış olmasının çok bir önemi yoktur. İbnü's-Salâh'ın kendisinden sonraya tesirini ve hadis usulü tarihindeki konumunu görmek için onun tercih ve kabul ettiği görüşlerin kendisinden sonra ne oranda kabul veya reddedildiğini veyahut da revize edildiğini görmek bize önemli veriler sunacaktır.

Mukaddime ve *Nüzhe*'nin cümle kurulumları oldukça farklıdır. Öyle ki bazen İbnü's-Salâh ve İbn Hacer bambaşka şeyler söylüyorlarmış gibi görünmelerine rağmen yaklaşık olarak aynı şeyi söylediklerine şahit olunabilmektedir. Konuyla ilgili ferd hadis⁷⁶ ve ravilerin adaleti⁷⁷ bahisleri güzel birer örnektir. Yine İbn Hacer'in kullandığı bazı hadis usulü terimleri *Mukaddime*'de geçmemektedir.⁷⁸ Bu terimlerden bir kısmı *Mukaddime*'de tanımlanmış, terim ismi zikredilmemiştir. Örneğin *sahih li-gayrihî* ve *hasen li-gayrihî* terimleri⁷⁹ ile *zabt-ı sadr* ve *zabt-ı kitâb* terimleri⁸⁰ *Mukaddime*'de açıklanmış olmasına rağmen isim olarak zikredilmemiştir. Doğrudan alıntı şeklinde olmasa da *Nüzhe*'nin inşasında *Mukaddime*'den yararlandığını gösteren bu ve benzeri durumlar vardır. Fakat benzerliklerden daha önemlisi *Mukaddime* ile *Nüzhe* arasında görülen farklılıklardır. İbn Hacer'in İbnü's-Salâh'tan ayrıldığı noktaların başında *mütevâtir* hadis konusu gelir. İbnü's-Salâh *mütevâtir* haber için ayrı bir başlık açmamış, *meşhur* hadis bahsinde 'mütevâtirin de *meşhur*'un bir türü olduğunu' ifade etmiştir. Bu terimi esasında fıkıhçıların ve usul-i fıkıhçıların kullandığını özellikle belirten İbnü's-Salâh'a göre *mütevâtir* bahsi hadisçilerin ilgi alanına girmemektedir. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin bu terimi kullanmasını fukahaya uymasına bağlayan İbnü's-Salâh sanki onu bu yüzden tenkit etmektedir. İbnü's-Salâh'a göre *mütevâtir* haber yok gibidir, hatta öyle ki bir hadisçiden bu tür haberler bulması istense bulmakta oldukça zorlanacaktır. Ancak "Kim benim adıma kasten yalan uydurursa cehennemden oturacağı yere hazırlansın."⁸¹ hadisinin tevâtür şartlarını taşıdığı söylenebilir.⁸² İbn Hacer'e göre ise *mütevâtir* haberin yok denecek kadar az olduğunu söyleyenler de kesin bir dille "yok" diyenler de yanımladıkları ve bu husustaki bilgilerinin azlığı nedeniyle böyle düşünüyorlardı. Eğer onlar hadislerin tariklerine ve ravilerin kasten veya tesadüfen yalan üzerine birleşmelerini âdeten imkânsız kılan özelliklerine (adalet ve zabt yönüyle durumlarına ve hal tercemelerine) vakıf olmuş olsalardı böyle bir düşünceye kapılmayacaklardı. Bir haberin *mütevâtir* sayılması için sayılamayacak kadar çok değil, sayıları sınırlı olsa bile yalan üzerine birleşmeleri âdeten mümkün olmayan ravilerin rivayeti yeterlidir. Örneğin bir hadis İslam dünyasının dört bir yanında ilim ehlinin elinde dolaşan ve müelliflerine aidiyeti kesin olan hadis kitaplarında rivayet olunur,

⁷⁵ Burada varsayımlar üzerinden bilim inşa edilemeyeceği söylenerek bize karşı çıkılabilir. Elde imkân olduktan sonra kesin delillere dayanarak bilim inşa etmek elbette ki istenen bir şeydir. Ne var ki sosyal bilimlerde bunun her zaman mümkün olmadığı ehline malumdur. Bu yüzden kes(k)in bir dil çoğunlukla tercih edilmez.

⁷⁶ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 88-9; İbn Hacer, *Nüzhe*, 54-5.

⁷⁷ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 104; İbn Hacer, *Nüzhe*, 57-8.

⁷⁸ Örneğin *mütevâtir* (İbn Hacer, *Nüzhe*, 32.), *el-Muhteff bi'l-karâin* (a.g.e., 51 vd.), *sahih li-zâtihi* (a.g.e. 56 vd.), *sahih li-gayrihi* (a.g.e. 65 vd.), *hasen li-zâtihi* (a.g.e., 65.), *hasen li-gayrihi* (a.g.e. 57 ve 108.), *mahfûz* (a.g.e. 70.) terimleri gibi.

⁷⁹ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 104-5; İbn Hacer, *Nüzhe*, 58.

⁸⁰ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 31, 34-5; İbn Hacer, *Nüzhe*, 56-7.

⁸¹ el-Buhârî, "İlm", 38 (17/33); Ahmed, *Müsned*, 3/42.

⁸² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs* 267-9.

tariklerinin sayısı ravilerinin yalan üzerine anlaşmış olmalarını âdeten imkansız kılacak bir seviyeye ulaşır ve hadis diğer tevâtür şartlarını da taşırırsa o hadise *mütevâtir* demeye bir mani yoktur. İbn Hacer'e göre bunun örnekleri çoktur.⁸³

İbnü's-Salâh'ın İbn Mende'den (ö. 395/1005) naklettiğine göre hadislerin *ferd*, *azîz* veya *meşhûr* oluşlarını hadis toplayan ve topladığı hadisler rivayet edilmeye değer bulunan (İbn Şihâb ez-Zührî ve Katâde gibi) kimselerden o hadisi alan kişi sayısı belirlenir. Hadisi bu imamlardan bir kişi almışsa hadis *ferd*, iki veya üç kişi almışsa *azîz*, dört veya daha fazla kişi almışsa *meşhûr* adını alır. Kelamın sıyak ve sibakından İbnü's-Salâh'ın bu görüşe katıldığı anlaşılmaktadır⁸⁴. *Ferd* hadis tanımında İbnü's-Salâh ile aynı düşünen İbn Hacer aziz ve meşhur tanımlarında ona katılmamaktadır. Zira İbn Hacer'e göre ravi sayısı herhangi bir tabakada ikiye düşen rivayet *azîz* olarak isimlendirilirken üç veya daha fazla ravisi olana *meşhûr* denilir⁸⁵. Yine İbnü's-Salâh'a göre *şâz* ve *münker* aynı manaya iken İbn Hacer'e göre bunlar farklı şeylerdir⁸⁶. Bu konular dışında *müdelles* hadis ve *mürsel-i hafî*,⁸⁷ *musahhaf* ve *muharref* hadis⁸⁸, *âlî* ve *nâzil* isnad bahislerinde⁸⁹ ve daha birçok konuda iki müellifin görüş ayrılığı yaşadıkları hususlar bulunmaktadır⁹⁰.

Neticede İbn Hacer'in İbnü's-Salâh'tan ayrıldığı birçok nokta bulunmaktadır. Bu durum İbnü's-Salâh'ın tercih ettiği görüşlerin İbn Hacer'e değin tenkit, tercih, tasvip, te'vîl, tafsîl ve ihtisar gibi eylemlere tabi tutularak geliştirildiğini ve bir kısmının tersine görüşlerin benimsendiğini göstermektedir. Özellikle *Nüzhe* sonrası dönemde İbn Hacer'in görüşlerinin büyük oranda benimsendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ahmed Naim'in *Tecrîd-i Sarîh Muhtasari Terceme ve Şerhi* isimli eserin başına yazdığı mukaddimede ve günümüz hadis usulü kitaplarında çoğunlukla İbn Hacer'in tanımlarının tercih edildiği görülmektedir. Her ne kadar *Mukaddime* hâlâ önemli bir hadis usulü eseri olarak kabul ediliyorsa da İbn Hacer'in yaptığı değişikliklerin mutlaka göz önünde tutulduğu da bir gerçektir.

3.2. Mukaddime ve Tedrîb

Süyûtî (ö. 911/1505) *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*'de nakle oldukça önem vermiş, özellikle İbn Hacer, Irâkî (ö. 806/1404), Bikâî (ö. 885/1480) ve Bulkîni'den (ö. 805/1403) fazlaca istifade etmiştir⁹¹. Özellikle İbnü's-Salâh'a yönelik eleştirilerde Irâkî'den yapılan nakiller ağırlıktadır. Nadiren kendisi de İbnü's-Salâh'a ve başka âlimlere itiraz eden Süyûtî, İbnü's-Salâh'a yönelik eleştirilere yine başta İbn Hacer olmak üzere seleflerinden nakiller yaparak cevap vermektedir⁹². *Tedrîb*, *Mukaddime*'nin dolaylı bir şerhi olmasına rağmen müellifin *Mukaddime*'ye rücu ettiği yerlerin sayısı, diğer alimlerden yaptığı nakiller yanında oldukça azdır. Süyûtî *Mukaddime*'ye çoğunlukla *Takrîb*'in aslı olması dolayısıyla asıl metnin nasıl olduğuna

⁸³ İbn Hacer, *Nüzhe*, 40-1. İbn Hacer'in *mütevâtir* ile ilgili görüşlerinin tamamı için bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, 32 vd.

⁸⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs* 270.

⁸⁵ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 42 vd.

⁸⁶ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 79, 80 vd.; İbn Hacer, *Nüzhe*, 70 ve 72.

⁸⁷ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 73-4, 288-9.; İbn Hacer, *Nüzhe*, 86-7. Bu iki terimin birbirine iltibası mümkün olduğundan birlikte değerlendirilmesi daha uygundur.

⁸⁸ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 279 vd. İbn Hacer, *Nüzhe*, 99.

⁸⁹ Krş. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 255 vd; İbn Hacer, *Nüzhe*, 122 vd.

⁹⁰ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Sönmez, *Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü's-Salâh*, 88-103.

⁹¹ Eser bir bütün olarak incelendiğinde hemen her sayfada İbn Hacer ya da Irâkî'nin adının geçtiği görülmektedir. Örneğin bkz. Ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (ts. yy.), I-II, 1/26, 29, 33, 38, 43, 46, 48, 56, 59.

⁹² Bazı örnekler için bkz. Ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvâme, (Cidde/Mekke: Dâru'l-minhâc li'n-neşri ve't-tevzî'- Medine: Dâru'l-yüsr, li'n-neşr, İlk Baskı, 1437/2016) I-V., 2/87, 202, 318, 422-4, 432 vd., 495 vd., 495 vd., 3/98, 130.

işaret etmek, İbnü's-Salâh'a yönelik eleştirileri ve cevaplarını nakletmek gibi gayelerle temas etmektedir. Yani *Mukaddime* Süyûtî'nin birincil kaynaklarından değildir.

Süyûtî'nin İbnü's-Salâh'ın tertibini takip etmesi yazdığı eserin bir şerh olması ve şerhin aslına tabi olması zaruretinden kaynaklanmıştır. *Tedrib*'in aslı olan *Takrib*'de *Mukaddime*'nin muhtasarı olması dolayısıyla İbnü's-Salâh'ın tertibi esas alınmıştır. Dolayısıyla Süyûtî de *Takrib*'deki tertibi takip etmek durumunda kalmıştır. Diğer bir ifadeyle *Mukaddime*'deki tertibin aynen korunması İbnü's-Salâh'ın birebir taklit edildiği yanılgısını doğurmamalıdır. Zira tertip noktasında taklide bir nevi mecbur olan Süyûtî, aslında İbnü's-Salâh'ın tertibine ve 65 ile sınırlandırdığı nev' sayısına katılmamaktadır.⁹³ Nitekim *Mukaddime*'de 65 olan nev' sayısı *Tedrib*'de 93'e çıkarılmıştır. Ayrıca 65 hadis usulü konusu *Mukaddime*'deki tertibe göre sıralanmış, akabinde diğer konulara geçilmişse de Süyûtî, yeri geldiğinde aralara farklı konular ilave etmeyi de ihmal etmemiştir. Detaylı bir şekilde işlediği bu konulara eserin sonuna doğru sadece konu başlıklarını zikrederek yer vermiştir. Süyûtî'nin kitabın sonuna ilave ettiği hadis konuları şunlardır: 1. *Muallak* hadis, 2. *Mu'an'an* hadis, 3. *Mütevâtir* hadis, 4. *Azîz* hadis, 5. *Müstefiz* hadis⁹⁴, 6. *Mahfûz* hadis, 7. *Ma'rûf* hadis, 8. *Metruk* hadis, 9. *Muharref* hadis⁹⁵, 10. *Etbâu't-tâbiîn* bahsi⁹⁶, 11. Sahâbenin birbirlerinden rivayeti⁹⁷, 12. Tabiînin birbirlerinden rivayeti⁹⁸, 13. Sahâbenin bir tâbiîden, o tâbiînin de (başka bir) sahâbîden rivayeti⁹⁹ (kısaca 'sahâbenin tâbiînden rivayeti' de denilebilir), 14. Künyesi babasının ismiyle aynı olan veya bunun tersi (yani ismi babasının künyesiyle aynı) olan raviler bahsi¹⁰⁰, 15. Künyesi eşinin künyesiyle aynı olan raviler¹⁰¹, 16. Hocasının ismi ile babasının ismi aynı olan raviler¹⁰², 17. Kendi ismi, babasının ve dedesinin ismi aynı olan raviler¹⁰³, 18. Kendi ismi ile birlikte hocasının ve hocasının şeyhinin ismi aynı olan raviler¹⁰⁴, 19. Hocasının ismi ve hocasından rivayette bulunan ravinin ismi aynı olanlar¹⁰⁵, 20. İsmi ve künyesi aynı olan raviler¹⁰⁶, 21. İsmi nesebine (veya nisbesine) uygun düşen (yani ikisi de aynı olan) raviler¹⁰⁷, 22. Kadınların ve erkeklerin ortaklaşa kullandıkları (müşterek) isimler¹⁰⁸, 23. Hadislerin söylenme sebepleri/esbâb-ı vurûdî'l-hadîs¹⁰⁹, 24. Metinlerin (söylenme ya da yazılma) tarihlerini bilme bahsi¹¹⁰, 25. Sadece bir adet

⁹³ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 2/83 vd.

⁹⁴ Süyûtî, bu beş hadis türüne ilişkin daha önce malumat verdiği için burada sadece konu başlığı halinde verip geçmiştir. Bkz. Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/592.

⁹⁵ Bu dört hadis türü de daha önce detaylıca ele alındığı için eserin sonuna doğru yalnızca isimleri zikredilerek başlık atılmıştır. Bkz. Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/593.

⁹⁶ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/594.

⁹⁷ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/595 vd.

⁹⁸ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), s. 5/595 vd. Son iki bahis birlikte değerlendirilmiş.

⁹⁹ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/601-4. Müellif, aynı yerde bazı örnekler de vermiştir.

¹⁰⁰ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/605-7. Ebû Hâlid Evs b. Hâlid el-Basrî ve Evs b. Ebî Evs gibi.

¹⁰¹ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/608-610. Ebû Eyyüb el-Ensârî Hâlid b. Zeyd ve eşi Ümmü Eyyüb bnt. Kays b. Sa'd el-Ensâriyye gibi.

¹⁰² Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/611. "Rebî' b. Enes, Enes'den rivayet etti ki" ifadesinde olduğu gibi. Buradan ilk anda Rebî'nin babasından rivayette bulunduğu zannedilebiliyor olsa da hoca olan Enes ile ravinin babası olan Enes farklı kişilerdir.

¹⁰³ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/612.

¹⁰⁴ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/613-6. Her üç ravinin adının da Süleymân olması gibi.

¹⁰⁵ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/617-8. Mesela: Buhârî, Müslim b. İbrâhîm b. Müslim el-Ferâhîdî el-Basrî'den rivayette bulunmuş, bu Müslim'den *Sahîh* sahibi Müslim b. El-Haccâc da rivayette bulunmuştur.

¹⁰⁶ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/619. İsmi Kâsım, künyesi Ebu'l-Kâsım olan raviler gibi.

¹⁰⁷ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/620. Himyerî b. Beşîr el-Himyerî gibi.

¹⁰⁸ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/621-2. Hem erkek hem de kadın ismi olarak kullanılan isimler de denilebilir.

¹⁰⁹ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/623-6.

¹¹⁰ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/627-9.

hadis rivayet edenler¹¹¹, 26. Peygamberimiz (a.s.) henüz daha hayatta iken vefat etmiş olan ve kendisine hadis isnad olunan sahâbîler¹¹², 27. Hafızları tanıma¹¹³.

Bilgilerin isnad zinciri kullanılmaksızın yalnızca sahibine veya kaynağına nispet edilmesi noktasında *Tedrib* ile *Mukaddime* birbirine oldukça yakındır. Yalnız Süyûtî (ö. 911) İbnü's-Salâh'a nazaran bilgileri kaynağına daha fazla nispet etmektedir. Fakat yine de Süyûtî'nin *Mukaddime*'den aldığı bilgileri bile kaynağına nispet etmediği yerlere rastlamak mümkündür.¹¹⁴

Sonuç

Mukaddime, yazıldığı günden bugüne hadis usulüyle ilgilenen herkesin ilgi odağı olmayı başarmıştır. Eser kendisinden önce yazılan eserlerle kıyaslandığında öncelikle isnadı terke varan tavrı ile dikkat çekmektedir. Zamanla gittikçe büyüyen isnad zincirlerinin terk edilip yerine yalnızca eser ve şahıs isimlerinin zikrinin ikame edilmesi, hatta birçok yerde bilginin kaynaksız olarak doğrudan nakledilmesi, bilgiyi işleme, yeniden şekil verme ve yorumlama açılarından büyük avantaj sağlamıştır. *Mukaddime*'yi kendisinden önceki eserlerden ayıran en temel özellik İbnü's-Salâh'ın bu avantajı iyi kullanmış olmasıdır.

el-Muhaddisü'l-fâsil bilinen ilk müstakil hadis usulü eseri olmakla öne çıksa da en temel hadis usulü konularının çoğuna yer vermemekle *Mukaddime*'den ayrılır. Eser hadisçileri savunma gayesiyle telif edildiği için eserde bu gayeye matuf içerik ağırlıktadır. Hadis talebelerini doğrudan ilgilendiren hadis usul ve adabı ile ilgili bilgiler de yok değildir. Bu eserin aksine *Mukaddime*'de başından sonuna kadar hadis usulü konuları ve problemlerine ağırlık verilmiştir. İbnü's-Salâh bu eseri özellikle hadis talebelerinin içinden çıkamadığı problemlere çözüm üretme gayesiyle telif etmiştir.

Rânehürmüzî'nin eserinde kullanılan ana ve tali başlıklar arasında uyum bulmak bazen oldukça zor olmaktadır. *Mukaddime*'de ise ana ve tali başlıklar birbiriyle oldukça uyumludur. Rânehürmüzî doğrudan nakle ağırlık vermiş ve nadiren yorum yapmışken İbnü's-Salâh, birçok defa doğrudan nakil yapmamış, kendi yorumunu da katarak bilgiye yeni formlar kazandırmıştır. *Sahih, hasen, zayıf, merfû', mevkûf, maktû', müdelles, ve müdrec* hadis gibi *Mukaddime*'de yer alan 53 adet temel hadis usulü konusu (başlık) *el-Muhaddisü'l-fâsil*'de kendine yer bulamamıştır. Bunun nedeni bahsi geçen terimlerin ve konuların Rânehürmüzî döneminde bilinmiyor olması değildir. Kanaatimize göre asıl neden eserin yazım gayesinde saklıdır. Eserde hadisçileri öne çıkaracak malzemeye ağırlık verilmiştir. Buna mukabil *el-Muhaddisü'l-fâsil*'de yer alan 58 adet başlığın ilk bakışta *Mukaddime*'de geçmediği görülmektedir. Fakat yapılan detaylı karşılaştırmada bu konuların neredeyse tamamının ilgili oldukları başka konu başlıkları altında *el-Muhaddisü'l-fâsil*'de yer almayan teknik detaylara girilerek işlendiği tespit edilmiştir. Bahsedilen özellikleri nedeniyle olsa gerek İbnü's-Salâh'ın Rânehürmüzî'den istifadesi yaklaşık 10 kadar yerle sınırlı kalmıştır.

¹¹¹ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/630-4.

¹¹² Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/635-6.

¹¹³ Süyûtî, *Tedrib* (thk. Muhammed Avvâme), 5/637 vd. Bu konulardan ayrı olarak Süyûtî, hadis ilminin tanımı, mevzu ve gayesi, rivâyetin ve dirâyetin hadis usulü; sened, metin ve hadis kelimelerinin sözlük ve terim anlamları; bu kelimelerin kullanım yerleri ve şekilleri; kime hadis hafızı, muhaddis ve müsni denileceği gibi İbnü's-Salâh'ın hiç değinmediği başka konuları da ayrıntılarıyla beraber işlemektedir. Bkz. Süyûtî, *Tedrib* (thk. Ahmed Ömer Hâşim), s. 14 vd.

¹¹⁴ Süyûtî'nin *Mukaddime*'den bilgi nakli hususunda daha detaylı bilgi için bkz. Sönmez, *Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü's-Salâh*, 109 vd.

Hâkim'in *Ma'rife*'si hadis usulü konularının çoğuna yer veren ve elimize ulaşan ilk eser olmakla temayüz etmiştir. *Ma'rife* ve *Mukaddime* isimleri ve yazım gayeleri açısından birbirine oldukça yakındır. Fakat *Ma'rife*, müellifi tarafından muhtasar olarak tasarlandığı için eserde usul problemlerine pek az yer verilmiştir. *Mukaddime* özellikle problemlili konulara odaklanmak suretiyle Hâkim'in *Ma'rife*'sinden ayrılmaktadır.

Hâkim'in *Ma'rife*'sinde 52 olan nev' sayısının İbnü's-Salâh tarafından 65'e çıkarıldığı ve İbnü's-Salâh'ın yaptığı değişikliklerin bazı branş başlıkları ilave etme ve tertip sırasını değiştirmekle sınırlı kaldığı söylenmiştir. Tüm bunlar İbnü's-Salâh'ın fazlaca Hâkim'in etkisinde kaldığını düşündürmektedir. Halbuki yapılan detaylı karşılaştırmada *Ma'rife*'de yer alan 14 konu başlığının *Mukaddime*'de bulunmadığı, buna mukabil İbnü's-Salâh'ın *Ma'rife*'de bulunmayan 33 yeni konu başlığı ihdas ettiği görülmüştür. Kaldı ki aynı veya benzer başlıklar altında bile farklı argümanlar ve görüşler belirttikleri vakidir. Dolayısıyla İbnü's-Salâh'ın Hâkim'den yararlandığı bir hakikat ise de büyük oranda onun tesirinden kaldığının ima edilmesi doğru değildir.

Râmeühürmüzî ve Hâkim geleneksel isnad sistemini sürdürmüşken İbnü's-Salâh 10 kadar yer hariç isnad kullanmamıştır.

Nüzhe şerh olmasına rağmen muhtasar bir görünüm arz etmekle detaylı bir eser olan *Mukaddime*'den ayrılmaktadır. *Nüzhe* tamamıyla müellifinin özgün cümleleriyle telif edilmiş olup bir iki istisna hariç kaynak belirtilmemiştir. Eser *Mukaddime* ile karşılaştırıldığında benzer yanları olmakla birlikte İbn Hacer'in İbnü's-Salâh'tan ayrıldığı irili-ufalı birçok husus olduğu görülmüştür.

Nüzhe'ye kadar yazılan eserler genelde *Mukaddime*'nin kendisini veya onun meşhur muhtasarı olan Nevevî'nin *Takrîb*'ini esas alırken *Nuhbe* (*Nüzhe*'nin aslıdır) ve *Nüzhe* kaleme alındıktan sonra bu iki eser merkezli teliflerin çoğaldığı görülmektedir. Bu durum *Mukaddime*'nin birincil konumunu *Nüzhe*'ye bıraktığını göstermektedir. *Nüzhe*'nin aslı olan *Nuhbe* *Mukaddime*'nin muhtasarı sayıldığında hâlâ daha *Mukaddime*'nin birincil konumunu koruduğu söylenebilir de yapılan bazı yeni çalışmalarda *Nuhbe*'nin (dolaylı olarak da *Nüzhe*'nin) müstakil bir eser olarak kabul edilmesinin daha uygun olacağı mülahaza edilmiştir. Bahsi geçen durum *Mukaddime*'nin işlevini tamamen kaybettiğine yorulmamalıdır. Zira *Mukaddime* hâlâ daha üzerine çalışma yapılan ve yapılmayı hak eden bir hadis usulü klasiğidir.

Tedrib *Mukaddime*'nin tanınmış muhtasarlarından Nevevî'nin *Takrîb*'inin şerhi olmasına yani doğrudan *Mukaddime* ile bağlantılı olmasına rağmen bu eserde Süyûtî, İbnü's-Salâh'tan çok daha fazla İbn Hacer, Irâkî ve Bulkînî gibi *Mukaddime* sonrası dönem alimlere müracaat etmektedir. Özellikle İbn Hacer'in ağırlığı eserin hemen her yerinde hissedilmektedir. Bu durum İbn Hacer'in görüşlerinin kendisinden sonraki dönemde ne denli kabul gördüğünün bir göstergesidir. *Nüzhe* sonrası dönemde hadis usulü terimleri ve tanımlarında İbn Hacer'in tercihlerinin çoğunlukla kabul edilmesi onun hadis usulü tarihindeki konumuna ilişkin fikir vermektedir.

Kaynakça/Bibliography

- Arslan, Ali, “Mukaddimetü İbni's-salâh İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/5 (2017), 2459-2474.
- el-Avnî, eş-Şerîf Hâtim b. Ârif, *el-Menhecü'l-mukterah li fehmi'l-mustalah* (Suûdî Arabistan: Dâru'l-hicret li'n-neşri ve't-tevzî', 1416/1996).
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Onuncu Baskı, Şubat-2019).
- Bağcı, H. Musa, “Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihâd Kapısının Kapatılması Sorunu”, *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu-2001* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 514-573.
- Erdoğan, Tunahan, “Hadis Usûlü Literatüründe Yerleşik Bir Kabulün Tenkidi: Bir İhtisar Örneği Olarak İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'i”, *Turkish Academic Research Review-Türk Akademik Araştırmalar Dergisi (TARR)*, 1/1 (Aralık/December 2016), 49-59.
- Erdoğan, Tunahan, “Hadiste İctihâd Kapısı Kapanmış mıdır?”, *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III*, (İstanbul: İlmî Etüdler Derneği 2016), 37-55.
- Erdoğan, Tunahan, “İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sine Dayalı Eserler”, *Hadis El Kitabı*, Edt. Zişan Türcan, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 429-440.
- Erdoğan, Tunahan, *İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*; (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).
- Gökçe, İbrahim, *Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Özelinde İbn Hacer'in Hadis Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi* (Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Otto Yayınları, 6. Baskı, Ekim 2017).
- Güller, Muhammed Emin, *İbn Kutluboğa'nın Nüzhetü'n-nazar Haşiyesinde İbn Hacer'e Yöneltiği Tenkitler* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).
- Gümüüş, Fatih, *İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinin Hadis Usûlünün Gelişimindeki Yeri* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).
- Günaydın, Tuğçe, *Hadis Rivayetinde Âlî İsnadlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022).
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, thk. Es-Seyyid Muazzam Hüseyin, (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, İkinci Baskı, 1977).
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tadvîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser -Hadis Usûlü-*, thk. Abdullâh b. Dayfullâh er-Ruhaylî, çev. Abdullah Samed Afaracı (Ankara: İ'tisam Yayınları, ts.).
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed İbn Kuteybe ed-Dineverî, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*, thk. Ebu'l-Muzaffer Saîd b. Muhammed es-Sinnârî, (Kâhire: Dâru'l-hadîs, 1427/2006.).
- İbnü's-Salâh, Takıyyüddîn Ebû Amr Osmân b. es-Salâh, *Ma'rifetü envâ-i ilmi'l-hadîs*, thk. Abdüllatîf el-Hümeym ve Mâhir Yâsin el-Fahl (Lübnân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002).
- İbnü's-Salâh, Takıyyüddîn Ebû Amr Osmân b. es-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh* (Bulkînî'nin *Mehâsinü'l-istilâh*'ıyla birlikte, Ebû Hafs Ömer b. Reslân el-Bulkînî), thk. Âişe Abdurrahmân bintü'ş-Şâtî (Kâhire, Dâru'l-maârif, ts.).
- İbnü's-Salâh, Takıyyüddîn Ebû Amr Osmân b. es-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis -Hadis İlminin Ana Konuları Bilgisi*, çev. Abdullah Aydın (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 2019).

- İbnü's-Salâh, Takıyyüddîn Ebû Amr Osmân İbnü's-Salâh, *Ulûm 'ül-hadîs*, thk. Nûreddîn İtr, (Dimâşk: Dâru'l-fıkr, Üçüncü Baskı, 1433/2012).
- Kahraman, Hüseyin, "İbnü's-Salâh ve Ulûmü'l-hadîs'i", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 335-341.
- Kahraman, Hüseyin, *Hadis Usûlünde el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnü's-Salâh'a Etkileri*, (Rehber Ajans, Birinci Baskı, Bursa, 2002/Şubat).
- Kandemir, M. Yaşar, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 198-200.
- Kandemir, M. Yaşar, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 121-4.
- Kazan, Tahsin, "İbn Hacer'in Zayıf Hadis ve Çeşitleri Hakkında Özgün Yaklaşımı" *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/21 (2018), 709-727.
- Kazan, Tahsin, *İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) Hadis Usulündeki Özgünlüğü* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).
- Köktaş, Yavuz - Gümüş, Fatih, "Mürsel Hadis Kavramının Gelişiminde İbnü's-Salâh'ın Rolü", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16 (2019), 242-263.
- Marangoz, Mehmet, *Rânehürmüzî'nin Hayatı ve Hadisçiliği* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).
- Mohammed Shaikhan Tamarkhan, *İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve eseruhû fi'l-fıkhî's-şâfî*, (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).
- Muhammed Celâl Muhammed Râtib el-Cebbân, *Menhecü İbni's-Salâh fi kitâbih "Ulûmü'l-hadîs"* (Şâm: Dımaşk Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011).
- Özaşar, M. Emin, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkaplanı -Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu-*, (Ankara: Otto Yayınları, İkinci Baskı, Ocak-2015).
- Özben, Zübeyde, "Hanefiler'in Mukaddime Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 36 (2016), s. 1-31.
- Özkan, Halit, "Süyûtî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010).
- Özşenel, Mehmet, "Bir Hadis Usulü Klasığı Olarak Ulûmü'l-hadîs ve Etkileri", *İslam ve Klasik* (Haziran 2008), 29-38.
- Özşenel, Mehmet, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-hadîs", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2007), 55-68.
- Öztürk, Betül Şimşek, *İbn Hacer el-Askalânî'nin Hadis Usulcülüğü* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).
- Rânehürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahmân İbn Hallâd er-Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâtî*, thk. Dr. Muhammed Muhibbüddîn Ebû Zeyd, (Mısır: Dâru'z-zehâir, İlk Baskı, 2016).
- Sarı, Necmi, "Hadis Usulünün Zirve İsmi: İbn Hacer el-Askalânî", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 47 (2017).
- Sönmez, Mehmet Ali, "İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinden Önce Hadis Usulü Alanındaki Çalışmalar"; *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (1985), 51-60.
- Sönmez, Mehmet, *Etkilenmesi ve Etkisi Bağlamında İbnü's-Salâh ve Mukaddime'si* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

- Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Dr. Ahmed Ömer Hâşim, tahrîc: Ahmed İnâyet, (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-Arabî, 1427/2006).
- Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvâme, (Cidde/Mekke: Dâru'l-minhâc li'n-neşri ve't-tevzî'-Medine: Dâru'l-yüsr, li'n-neşr, İlk Baskı, 1437/2016).
- Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (ts. yy.).
- Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü* (Ankara: Otto Yayınları, 2016).
- Tuğlu, Nuri, "Hadis İliminde Kitap Esaslı Sihat Tespiti Üzerine Bazı Mülâhazalar -Hâkim en-Neysâbü'rî ve İbnü's-Salâh Özelinde-", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 15/41 (Temmuz-Aralık, 2012), 136-155.
- Tunç, Mazhar, *İbnü's-Salah'ın Hayatı, Eserleri ve Hadisçiliği* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997).
- Ünal, Yavuz, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Baskı, 2013).
- Yanar, Nagihan, *İbnü's-Salah'ın Sahih Hadis İle ilgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler -İrâkî ve İbn Hacer Özelinde-* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).
- Yücel, Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi -Hicrî İlk Üç Asır-*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İkinci Baskı, 2014).
- Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 33. Baskı, Ağustos-2017).
- Yücel, Ahmet, "İlk Hadis Usulü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam" *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 13 (2004), 241-261.